

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΔΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΙΘ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 141 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1996 • ΣΕΒΑΤ - ΑΔΑΡ 5756

Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

Του Καθηγητή κ. ΘΑΝΟΥ ΛΙΠΟΒΑΤΣ

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ Γάλλος συγγραφέας και στοχαστής Albert Camus περιέγραψε στο έργο του, «Η Πανούκλα», πώς μια ολόκληρη πόλη ξαφνικά έγινε θύμα επιδημίας πανούκλας και ποιες ήταν οι αντιδράσεις και οι συμπεριφορές των πολιτών απέναντι σ' αυτό το συμβάν. Σημαντική είναι η αρχή του διηγήματος, όπου περιγράφει με ακρίβεια όλη την εθελούφλωση και αμέλεια, τόσο των πολιτών, όσο και των υπεύθυνων αρχών (με εξαίρεση λίγων ατόμων), να εντοπίσουν εγκαίρως τα πρώτα κρούσματα, να τα κατονομάσουν με τ' όνομά τους και να πάρουν τα τρέποντα μέτρα. Η βολικότητα και η υποκρισία των ανθρώπων ήταν η κύρια αιτία του ότι το αρχικό κρούσμα μπόρεσε να διαδοθεί στη συνέχεια με καταστροφικές συνέπειες. Δηλ. η επιδημία δεν ήταν ούτε «οργή Θεού», ούτε φυσικό φαινόμενο, αλλά ένα πολιτισμικό και κοινωνικό φαινόμενο. Βέβαια, ως κύριος φορέας εμφανίστηκαν αρχικά οι αρουραίοι, που πάντα μεταδίδουν το μικρόβιο της πανούκλας και γι' αυτό έχουν γίνει συνώνυμοι του κακού.

ΕΙΝΑΙ ΣΑΦΕΣ, ότι το διήγημα αυτό έχει μεταφορικό χαρακτήρα, η πανούκλα την οποίαν εννοεί ο Camus είναι η ευκολία με την οποίαν στην εποχή μας διαδίδονται «κολλητικά» οι ιδεολογίες του μηδενισμού και του ολοκληρωτισμού.

ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ και στην Ελλάδα, σήμερα, η πανούκλα είναι οι ιδεολογίες του εθνικισμού και του ρατσισμού· αθόρυβα και ανώδυνα, σε όλες τις τάξεις και παρατάξεις, δηλητηριάζουν τα πνεύματα των ανθρώπων μέσα από τις προκαταλήψεις και τα «αυτονόητα».

Ξαφνικά ανακαλύπτει κανείς γύρω του, ότι οι φίλοι που εκτιμά και πιστεύει ότι τους «γνωρίζει», έχουν προσβληθεί από το «μικρόβιο» του εθνικισμού: θεωρούν, π.χ. ότι οι σφαγές των Σέρβων στη Βοσνία «συμφέρουν» την Ελλάδα, δικαιολογούν τους βιασμούς των γυναικών στον πόλεμο αυτό ή θεωρούν ότι το να καταγγείλει κανείς τα φαινόμενα αυτά, «αντιβαίνει» στο «εθνικό συμφέρον» της Ελλάδας.

ΚΑΙ ΒΕΒΑΙΑ, τόσο η πλειοψηφία των πολιτικών, όσο και των δημοσιογράφων έχει επιλέξει ως στόχο της όλους εκείνους που υψώνουν τη φωνή τους ενάντια στη συλλογική υστέρια και ανοησία.

Η ΔΥΣΦΗΜΙΣΗ των κριτικά σκεπτόμενων πολιτών και των μειονοτήτων αποτέλεσε και αποτελεί πάντα μια τακτική του εθνικοσοσιαλισμού και του μηδενισμού. Μια κλασική έκφραση των ναζιστών ήταν να ονομάζουν «αρουραίους» τους κριτικούς διανοούμενους, τους Εβραίους, κ.λπ. Υπάρχει ένα περιβόητο φιλμ ναζιστικής προπαγάνδας, όπου εμφανίζονται σε σκηνές μακράς διαρκείας ορδές αρουραίων και ο ομιλητής περιγράφει λεπτομερώς και «αντικειμενικά» τη νοημοσύνη και την επιθετικότητα αυτών των ζώων, κορυφώνοντας την αηδία και την απέχθεια του θεατή απέναντί τους. Ο θεατής βρίσκει έτσι δήθεν εμπρός σ' ένα φυσικό φαινόμενο· στη συνέχεια η κάμερα αλλάζει και δείχνει Εβραίους, ιδιαίτερα φτωχούς πρόσφυγες από την Ανατολική Ευρώπη, που είχαν εισρεύσει το 1920 στη Γερμανία. Οι φωτογραφίες και τα σχόλια είναι τέτοια ώστε ασυνείδητα, με σατανικό τρόπο, ο θεατής δεν μπορεί παρά να ταυτίσει τους Εβραίους με τους

Συνέχεια στη σελ. 26

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Γεύμα του Σαμπάτ σε πίνακα του Ιουλίου Καϊμη.
(Από το βιβλίο «Τζούλιο Καϊμη: ένας αποσιωπημένος»).

Διάγραμμα της Ιστορίας των Εβραίων της Θήβας κατά τον Μεσαίωνα

Του κ. ΦΑΝΗ ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗ Φιλόλογου, Λυκειαύρχου

Η ιστορία της εβραϊκής κοινότητας της Θήβας κατά το Μεσαίωνα αποτελεί για τον ερευνητή πηγή απογοήτευσης αλλά και πρόκλησης. Ενώ για άλλες εβραϊκές κοινότητες του ελλαδικού χώρου οι πηγές είναι σχετικά πλούσιες και η έρευνα έχει προχωρήσει σε σχετικές μονογραφίες¹, για τη Θήβα η σιωπή — εξαιρέσει του 12ου αι. — αποβαίνει συχνά εκθαμβωτική.

Γι' αυτό και η πρόκληση στην οποία, έχει, βέβαια, απαντήσει ο St. Bowman². Εντούτοις έχει, και στην περίπτωση αυτή, πλήρη την ισχύ της η γενική παρατήρηση του μεγάλου K. Setton³: «να παραμένουν στο σκοτάδι και την ασάφεια ήταν ανέκαθεν η μοίρα εκείνων που δημιούργησαν την ιστορία της Βοιωτίας και της πρωτεύουσάς της, της Θήβας». Αυτή η ασάφεια και το σκοτάδι, αλλά και η συμπίεση για ένα λαό, που — μαζί με τους Έλληνες και τους Ρωμαίους — έχει ανεξίτηλα καθορίσει την ευρωπαϊκή μας κουλτούρα, ήταν που με οδήγησαν στην αναζήτηση της παρουσίας των Εβραίων στην πόλη της Θήβας κατά το Μεσαίωνα. Και ο ρομαντισμός που υποβάλλουν τα μόλις λίγα μέτρα κάτω απ' τα πόδια μας λησμονημένα ερείπια.

Εισαγωγή

Παραλλάζοντας ελαφρά τους λόγους του K. Setton που αναφέρθηκαν στον πρόλογο, θα λέγαμε πως η σιωπή ήταν ανέκαθεν η μοίρα των Εβραίων της Θήβας. Μια σιωπή μέσα στην οποία δεν υπάρχει τρόπος να γνωρίζουμε αν υπάρχουν. Μια άλλη σιωπή όπου, μολαταύτα, γνωρίζουμε ότι υπάρχουν. Και μια τρίτη αγωνία, μέσα στην οποία μόλις τους διακρίνουμε.

Και, για να αφήσουμε τις παραβολές, θα πούμε εδώ προκαταβολικά ότι δε γνωρίζαμε τίποτα για μια μεγάλη και επί αιώνες δραστήρια εβραϊκή κοινότητα στον ελλαδικό χώρο αν ήταν να επαναπαυθούμε στις πάσης φύσεως βυζαντινές πηγές της εποχής. Πουθενά, κανείς ιστοριογράφος⁴, καμιά αγιολογική πηγή, καμιά «ενθύμηση», καμιά ελληνόγλωσση πέτρα δεν άφησε ποτέ τη μαρτυρία ότι στην πολύπαθη πόλη του Κάδμου και στα πρανή των γειτονικών της λόφων έζησαν και δημιούργησαν, αυτή τη φορά, πραγματικοί Σημίτες, πλάγιοι απόγονοι άλλων του μύθου και της προϊστορίας.

Η μαρτυρία ενός Εβραίου περιηγητή του 12ου αιώνα, ένα μικρό απόσπασμα από λατινική πηγή του 13ου, μια ειδικευμένη περιγραφή ενός ποιητή του ίδιου αιώνα, κάποιες σκόρπιες, σε περιθώρια χειρογράφων προσωπογραφικές μνείες και λίγες επιτάφιας ενεπίγραφες πέτρες αποτελούν, σχεδόν, όσα, όλα κι όλα, μας δώρισαν με τόση φειδώ μη ελληνόγλωσσες, μη βυζαντινές πηγές.

Έτσι, η μακρά περίοδος που ξεκινά από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες και φτάνει ως τον 10ο, μπορεί να αποκληθεί περίοδος της σιωπής και της απουσίας. Η εποχή που περιλαμβάνει τους αιώνες 11ο και 12ο αποκαλείται περίοδος της σιωπηλής παρουσίας, ενώ εκείνη της Λατινοκρατίας είναι της σιωπής, πάλι, και της αγωνίας.

Αντίστοιχα, λοιπόν, στο πρώτο μέρος θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε την απουσία των Εβραίων από την πόλη της Θήβας. Στο δεύτερο μέρος θα περιοριστούμε στους αιώνες της ρητής παρουσίας τους στην περιοχή, ενώ στο τρίτο μέρος, τη Λατινοκρατία, θα διαπιστώσουμε τη σταδιακή έκλειψη μαρτυριών και την πικρή γένση που αφήνουν οι επιτάφιας πέτρες.

Μέρος Α'

Σιωπή και απουσία

Η πρώτη ουσιαδής πολιτισμική επαφή Ελληνισμού και Ιουδαϊσμού — όπως αυτή αντανακλάται στα μνημεία των δύο αυτών κόσμων — πραγματοποιείται επί των διαδόχων του Μ. Αλεξάνδρου στις εκτεταμένες επικράτειες των ελληνιστικών χρόνων. Η πολιτική διασπορά των παλαιστινιακού ιουδαϊκού στοιχείου έχει προ πολλού ξεκινήσει. Η επακολογήσασα ρωμαϊκή κυριαρχία στην περιοχή θα ολοκληρώσει αυτή τη διαδικασία στο πρώτο μισό του 2ου μ.Χ. αι. Σε όλα τα ακμαία αστικά κέντρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας εγκατασπείρονται πλέον οι σκληροτράχηλοι αυτοί πλανήτες.

Αν δεχθούμε ότι οι Πράξεις των Αποστόλων περιέχουν ένα αδιαμφισβήτητο ιστορικό πυρήνα, φαίνεται ότι περί τα μέσα του 1ου μ.Χ. αιώνα υπάρχουν εβραϊκές παροικίες στον ελλαδικό χώρο, από τους Φιλίππους και τη Θεσσαλονίκη ως τη Βέροια και την Κόρινθο. Αρχαιολογικά δεδομένα και φιλολογικές πηγές το επιμαρτυρούν⁵. Άλλωστε, μόνον εκεί όπου ο Απ. Παύλος συνάντησε «το στοιχείο του» μπόρεσε να εμφυτεύσει τη νέα θρησκεία. Η οποία έμελλε όχι τόσο γρήγορα, όσο σίγουρα και σε βάθος, να ριζώσει και να απλωθεί κατά τους επόμενους τέσσερις αιώνες.

Μέρος Β'

Σιωπηρή παρουσία

Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να απαντήσει κανείς στο απλόϊκό όσο και βασικό ερώτημα: τι «γύρευαν» οι Εβραίοι στον ελλαδικό χώρο; Μα, ό,τι και οπουδήποτε αλλού. Η ρωμαϊκή ειρήνη έχει καταργήσει τα πολιτικά, οικονομικά και, εν πολλοίς, πολιτιστικά σύνορα σ' όλη τη Μεσόγειο. Οι Εβραίοι δεν έχουν ήδη καμιά φυσική πατρίδα. Πατρίδα τους είναι η θρησκεία τους, τα ήθη τους και οι παραδόσεις τους. Και όλα αυτά, ενώ είναι αδύνατο να τους τα αφαιρέσει κανείς, είναι πολύ εύκολο να τα μεταφέρουν οπουδήποτε. Και αυτό κάνουν. Αρχεί να συναντήσουν και να μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες ευημερίας. Όπως στην Κόρινθο ή τη Θεσσαλονίκη. Όχι, όμως και στη Θήβα. Γιατί;

Διότι οι Εβραίοι «νομάδες» εγκαθίστανται, σχεδόν αποκλειστικά, σε ακμαία εμποροβιοτεχνικά κέντρα. Εκεί όπου η διαρκής εναλλαγή και ροή του πληθυσμιακού στοιχείου επιτρέπει περισσότερη ανοχή του διαφορετικού. Και οι Εβραίοι ήθελαν και ήταν διαφορετικοί. Η κουλτούρα τους μπορεί να επιβιώσει εκεί όπου την ανέχονται οι άλλοι. Τέτοια κέντρα στον ελλαδικό χώρο υπήρξαν επί αιώνες η Κόρινθος, η Θεσσαλονίκη, η Δήλος, η Αθήνα. Η εμποροβιοτεχνική ζήτηση και η ανεκτικότητα αυτών των κέντρων επέτρεψαν στους Εβραίους να ενσωματωθούν οικονομικά στο περιβάλλον αυτό. Η Θήβα, όμως, δεν πληροί αυτούς τους όρους. Υπήρξε ανέκαθεν μια γεωργική πόλη. Η μορφή του πολιτεύματός της επιμαρτυρούσε την οικονομική της βάση.

Στην καμπή του 1ου προχριστιανικού προς τον 1ο μεταχριστιανικό αιώνα η Θήβα είναι, το πολύ, μια «κώμη»⁶. Μια κώμη που εξυπηρετεί, ίσως, τις μικρές βιοτεχνικές ανάγκες μιας ενδοχώρας γεωργικής και μιας κοινωνίας κλειστής.

Έτσι, εδώ δεν έχουν θέση οι Εβραίοι. Η παρατήρηση αυτή εξηγεί γιατί ο Απ. Παύλος, στην πορεία του από Θεσσαλονίκη για Αθήνα και Κόρινθο, απέφυγε τη Θήβα. Η παρουσία του εδώ θα ήταν αναφελής και επικίνδυνη.

Σ' ό,τι αφορά τον ευρύτερο βοιωτικό χώρο κατά την ίδια περίοδο η παρουσία Εβραίων μαρτυρείται από το Φίλωνα⁷ και τον Πλούταρχο⁸ κατά γενικό και ασαφή τρόπο. Το συμπέρασμα για τη Θήβα δεν επηρεάζεται.

Τα αρνητικά συμπεράσματα για εβραϊκή παρουσία στην πόλη της Θήβας κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες συνεχίζουν να έχουν ισχύ και για τους επόμενους. Οι μαρτυρίες είναι ανύπαρκτες. Η ίδια η πόλη της Θήβας, και ως τοπωνύμιο ακόμη, απουσιάζει από τις φιλολογικές πηγές. Όχι, φυσικά, ότι κάποιο είδος πολιτισμού ή κάστρου έπαψε ποτέ να υπάρχει στο χώρο αυτό με το όνομα αυτό. Η αρχαιολογική σκαπάνη⁹ μαρτυρεί αυτή την ύπαρξη — με κάποιο κενό, ίσως, από τα μέσα του 7ου ως τα μέσα του 9ου αιώνα. Αλλά η συζήτηση για παρουσία Εβραίων σ' αυτή την «πόλη», αυτή την εποχή¹⁰ είναι έξω και πέρα από τα όρια κάθε επιστημονικής πιθανολόγησης.

Σ' ό,τι αφορά τον 10ο αι. ισχυρή αντένδειξη, όχι όμως και επαρκής, για εβραϊκή παρουσία στην αναγεννώμενη πλέον πόλη της Θήβας, αποτελεί η απουσία οποιασδήποτε σχετικής μαρτυρίας στα τοπικού ενδιαφέροντος αγιολογικά κείμενα¹¹.

Ι. Αν ο Ελλαδικός, και ιδιαίτερα ο νοτιοελλαδικός, χώρος παρουσίασε κάποια ακμή στη διάρκεια της βυζαντινής του ιστορίας, αυτή θα πρέπει να τοποθετηθεί στη διάρκεια του 11ου και 12ου αιώνα: ίσως, πιο συγκεκριμένα, από τα μέσα του 11ου ως το τέλος του 12ου. Οι ποικίλοι παράγοντες¹² που ουσιαστικά συνετέλεσαν σ' αυτή την ακμή είναι γεωπολιτικοί και οικονομικοί και πάντως, εκφεύγουν από τα πλαίσια αυτής της μελέτης. Εντούτοις, μία νύξη είναι μάλλον διαφωτιστική.

Αρχές του 11ου αιώνα η Μακεδονική δυναστεία έχει αποκαταστήσει στα μάτια εχθρών και φίλων, σ' Ανατολή και Δύση, το κύρος της «βασιλείας των Ρωμαίων». Έχει ταυτόχρονα ανακτήσει την κυριαρχία της, πολιτική, στρατιωτική και ιδεολογική σ' όλη τη Βαλκανική. Ο ελλαδικός χώρος αποκτά και πάλι, ύστερα από πολλούς αιώνες, οικονομική και κοινωνικοπολιτική σημασία για την αλαζόνα Βασιλεύουσα. Η Δύση ενδιαφέρεται έντονα για τον ίδιο χώρο¹³. Έτσι, ενώ περί τα τέλη αυτής της εποχής η μικρασιατική γεωσύνθεση καταβροχθίζεται αργά, αλλά σίγουρα, το Αιγαίο και το Ιόνιο μετατρέπονται στις θάλασσες εκείνες όπου και πάλι θα διακλυθενεί η μοίρα του Ελληνισμού.

Ο νοτιοελλαδικός χώρος αρχίζει να υπάρχει ξανά, λοιπόν. Είναι η πρώτη φορά, ύστερα από τρισημί αιώνες, που ένας βυζαντινός αυτοκράτορας δεν σκνεί να επισκεφθεί την ένδοξη άκρη του, την Αττική¹⁴.

Έτσι, ήδη από τον 10ο, αλλά κυρίως κατά τον 11ο αιώνα η Νότια Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα η Βοιωτία και η Θήβα, προσελκύουν ένα ικανό μέρος της δευτεροκλασάτης και περισευδόμενης βυζαντινής διοικητικής και στρατιωτικής αριστοκρατίας¹⁵.

Πολλοί μικρασιάτες τιτλούχοι, αλλά και — αργότερα — πρόσφυγες βυζαντινοί «άρχοντες» από τη Ν. Ιταλία και Σικελία¹⁶ καταφεύγουν και εγκαθίστανται στον πλούσιο βοιωτικό χώρο. Το φορολογικό Κατάστιχο¹⁷ της πόλης αυτής της περιόδου — όπως διασώθηκε και όπως το αποδέχθηκε η επιστημονική έρευνα — περιέχει μια μακροσκελή λίστα φορολογουμένων, από τους τίτλους των οποίων αποκαλύπτεται μια ισχυρή γαιοκτητική αριστοκρατία. Αυτή η αριστοκρατία υποδηλώνει μια ακμαία γεωργική κοινωνία ελεύθερων καλλιεργητών και παροίκων που υποβάσται το οικοδόμημα. Όλα αυτά, περί τα τέλη του 11ου αι., αποτελούν τη δομημένη, λειτουργική πραγματικότητα. Από την οποία πραγματικότητα δεν μπορεί να απουσιάζει η εμποροβιοτεχνική δράση, που καλύπτει τις ανάγκες της διοικητικής, γαιοκτητικής και εκκλησιαστικής αριστοκρατίας.

Αυτήν, ακριβώς, την εμποροβιοτεχνική προοπτική φαίνεται ότι οσφράνθηκαν οι προικισμένοι «νομάδες», Εβραίοι της Αιγύπτου και της Ν. Ιταλίας και άρχισαν να συρρέουν στην περιοχή. Κυνηγημένοι, βέβαια, και από άλλες, πιο πικρές ανάγκες.

Αλλά, ήδη, έχει τεθεί και απαντηθεί εδώ συνοπτικά το ερώτημα: τότε περίπου και από πού, ίσως, ήλθαν και εγκατα-

στάθηκαν Εβραίοι στην πόλη της Θήβας. Μένει να αιτιολογηθεί με κάποια επάρκεια η προκαταβολική απάντηση.

II. Για πρώτη φορά γίνεται λόγος σε ιστορική πηγή για εβραϊκή παρουσία στην πόλη της Θήβας σε γεγονότα του έτους 1147. Τη χρονιά αυτή έγινε η περίφημη επιδρομή των Νορμανδών του Ρογήρου του Β' της Σικελίας, που κατέληξε στην κατάληψη και λεηλασία των Θηβών και της Κορίνθου, καθώς και άλλων παραλίων μερών του νοτιοελλαδικού χώρου. Και ενώ οι βυζαντινές πηγές αναφέρονται εκτενέστατα στο επεισόδιο, σε κανένα σημείο της αφήγησής τους δεν κάνουν λόγο για Εβραίους που — μαζί με άλλους — να απήχθησαν αιχμάλωτοι στη Σικελία ως επιδέξιοι μεταξουργοί. Μόνο τα Annales Cavenses²⁰ (του 13ου αι.) αναφέρουν ότι «Ο βασιλεύς Ρογέριος έστειλε το στόλο του στα μέρη της Ρωμανίας και κυρίευσε την Κέρκυρα και την Κεφαλληνία και την Κόρινθο και την Θήβα και άλλα μέρη ως την Μονεμβασιά... και απήγαγε όλους τους Ιουδαίους αυτών των περιοχών και τους μετέφερε στη Σικελία...». Δεν υπάρχει λόγος να μην αποδεχθούμε τη φερεγγυότητα αυτής της πληροφορίας και να συμπεράνουμε ότι κατά τα μέσα του 12ου αι. ζουν και εργάζονται Εβραίοι μεταξουργοί στη Θήβα. Άλλωστε, πολύ κοντά έρχεται μια άλλη επιβεβαίωση.

Το 1168/1170 επισκέπτεται τη Θήβα ο ισπανοεβραϊός ραββίνος και έμπορος Βενιαμίν ο Τουδέλας²¹. Η επίσκεψή του εντάσσεται στα πλαίσια μιας πολυετούς και φιλόδοξης περιοδείας — θρησκευτικού και πολιτικοοικονομικού χαρακτήρα — να γνωρίσει και να καταγράψει την κατάσταση των ιουδαϊκών παροικιών της Ανατολής. Οι λεπτομέρειες που αφορούν τη Θήβα θα συζητηθούν παρακάτω. Αυτό που ενδιαφέρει, προς το παρόν, είναι ότι στη Θήβα βρίσκει δύο χιλιάδες²² ομοθηήσκους του να ενημερούν. Όλοι ασχολούνται στη βιοτεχνία παραγωγής πολυτελών ενδυμάτων από μετάξι και πορφύρα. Είναι, μάλιστα διάσημοι σ' όλη τη Yavan (τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία) για την επιδεξιότητά τους.

Το πρώτο, όμως και επείγον συμπέρασμα εδώ είναι το χρονολογικό. Με δεδομένο ότι Εβραίοι ζουν και εργάζονται στη Θήβα μεταξύ των ετών 1147 και 1170, και με τη λογική προϋπόθεση ότι απαιτούνται τουλάχιστον δύο γενεές για να αποκτήσουν οικονομική και κοινωνική δύναμη και επαγγελματική επιτηδεύτητα, θα πρέπει να οπισθοχωρήσουμε στα τέλη του 11ου αιώνα και αυτό το χρονικό όριο να θεωρήσουμε ως το *terminum ante quem* της εμφάνισης και εγκατάστασής των στην πόλη της Θήβας.

Ως προς το *terminum post quem*, κάποιες λογικοφανείς υποθέσεις οδηγούν στο πρώτο μισό του 11ου αι. Γνωρίζουμε λ.χ. ότι με τις βυζαντινές νίκες του 10ου αι. στο ανατολικό μέτωπο αποκαταστάθηκε εν πολλοίς η κυριαρχία των χριστιανών στη βόρειο Συροπαλαιστίνη και τέθηκε τέρμα στην πειρατική δράση των μουσουλμάνων στην Ανατολική Μεσόγειο. Και ότι, εξαιτίας τούτου, πολλοί Εβραίοι συνέρρευσαν στην Κωνσταντινούπολη²³ και άλλες πόλεις της Μ. Ασίας. Παράλληλα, γνωρίζουμε ότι πολλοί Εβραίοι της Αιγύπτου αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα αυτή, ως αποτελέ-

σμα²⁴ της ανισόροπης διάθεσης του Αι Hakim κατά τη β' δεκαετία του 11ου αι. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το δρομολόγιο του εκπατρισμού αυτών των Εβραίων καθορίστηκε, κατά κύριο λόγο, από μια πολιτική και οικονομική λογική. Και ότι οι ειρηνικές, πλέον, θαλάσσιες οδοί θα τους οδήγησαν²⁵ αρχικά στις ακμαίες εβραϊκές παροικίες της Ν. Ιταλίας (Ορία, Οτράντο κ.ά.). Στη συνέχεια, θα ακολούθησαν το απέναντί τους παράκτιο ναυτικό δρομολόγιο από την Κέρκυρα ως τον Κορινθιακό και τον Ευβοϊκό. Ίσως και με τη βοήθεια κάποιου πορτουλάνου της εποχής. Οι ειρηνικές συνθήκες που ανίχνευσαν και οι οικονομικές δυνατότητες — ακόμα και γεωργικές — που διαπίστωσαν θα τους υπέδειξαν, κατά περίπτωση, τη μονιμότερη εγκατάσταση. Σ' ό,τι αφορά τη Θήβα, θα έπρεπε να ήταν αρκούντως γνωστή και σ' αυτούς — όπως στους Βενετούς και τους Γενουάτες — η μεταξοπαραγωγή²⁶ σ' αυτήν την πόλη.

Ένα πρώτο συμπέρασμα: Περί τα μέσα του 11ου αι. η Θήβα αρχίζει να δέχεται τους πρώτους Εβραίους μετανάστες — ίσως και ήδη επιδέξιους μεταξουργούς — οι οποίοι, αργά και σταθερά πολλαπλασιάζονται, για να αποτελέσουν, έναν αιώνα αργότερα, ένα πανίσχυρο πληθυσμιακό και οικονομικό στοιχείο στην περιοχή.

III. Και ενώ είναι βολικό να επαναταυθούμε στην ιδέα ότι γνωρίζουμε πώς, τέλος πάντων, «βρέθηκαν» στη Θήβα τόσο πολλοί Εβραίοι, ας δούμε τη συγκεκριμένη παράγραφο από το Οδοιπορικό του Τουδέλα. Αφηγείται, λοιπόν: «Από και (την Κόρινθο), ύστερα από ταξίδι δύο ημερών έφθασα στην πόλη της Θήβας, όπου ζουν περίπου δύο χιλιάδες Εβραίοι. Είναι οι πλέον επιδέξιοι κατασκευαστές ενδυμάτων από μετάξι και πορφύρα σ' όλη την Αυτοκρατορία. Έχουν άνδρες μορφωμένους στη Μισνά και το Ταλμούδ, αλλά και άλλους εξέχοντες άνδρες. Επισκεφλής των είναι ο πρώτος ραββίνος Kutí, ο αδελφός του ραββίνος Moses, ο ραββίνος Chiyah, ο ραββίνος Eliyah Titurot και ο ραββίνος Joktan. Σαν κι αυτούς άλλοι δεν υπάρχουν ποιθενά, εκτός μόνο στην Κωνσταντινούπολη»²⁷.

Οι πληροφορίες που μας δίνει ο Τουδέλας, μέσα από αυτό το απόσπασμα, για την πόλη της Θήβας είναι ανεκτίμητες, μοναδικές και αναμφισβήτητες. Το σημαντικότερο, στην περίπτωση μας, είναι ότι στο δεύτερο μισό του 12ου αι. στην πόλη αυτή ζουν και εργάζονται περίπου δύο χιλιάδες Εβραίοι. Αποκλειστική τους απασχόληση είναι η κατασκευή ενδυμάτων²⁸ από μετάξι και πορφύρα. Είναι οργανωμένοι σε θρησκευτική και φυλετική κοινότητα, όπως, άλλωστε και άλλες εθνικές ομάδες. Έχουν αποκτήσει φήμη για την ποιότητα των προϊόντων που παράγουν, αλλά, ταυτόχρονα, έχουν αναπτύξει και υψηλό πολιτιστικό επίπεδο²⁹.

Καλλιεργούν τις παραδόσεις τους και απολαμβάνουν την ευημερία που δημιούργησαν. Και όλα αυτά στα πλαίσια της «μεγάλης πόλης», η οποία μια μόλις εικοσαετία νωρίτερα είχε αγριώς λεηλατηθεί από τους Νορμανδούς του Ρογήρου. Μα, «αυτό είναι καταπληκτικό», παρατηρεί ο Α. Sharf³⁰, από άποψη δημογραφική και οικονομική. Και, πράγματι, είναι. Μια πιθανή, όμως, εξήγηση μπορεί να δοθεί: οι Νορμανδοί

του Ρογήρου μόνο λεηλάτησαν, δεν κατέστρεψαν. Αυτό είναι προφανές από τις βυζαντινές πηγές³¹. Εξάλλου, πολλοί τεχνίτες θα προλάβαν να φύγουν, να κρυφτούν και, πάντως, να διασωθούν από την αιχμαλωσία. Ωστε, αμέσως μετά, και με την εισροή νέων εργατικών χεριών, θα ξεκίνησε γρήγορη βιοτεχνική ανάκαμψη στην πόλη.

Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον ο Βενιαμίν ο Τουδέλας παίρνει την αναμνηστική φωτογραφία που μας διέσωσαν οι λίγοι στίχοι του Οδοιπορικού του. Τίποτε άλλο, καμία πέτρα, κανένα σκάλισμα, κανένα υλικό σημάδι αυτής της εποχής αυτής της περιέργης κοινότητας δεν έχει διασωθεί ή ευρεθεί ως τις μέρες μας.

Μέρος Γ'

Σιωπή και Αγωνία

(Λατινική κυριαρχία, 1204-1460)

Ι. Από την περίοδο της κυριαρχίας των Φράγκων στην περιοχή (1204-1311) μόνο δύο μαρτυρίες, άνιση αξίας, έχουν διασωθεί στις φιλολογικές πηγές. Η πρώτη³² αφορά στο έτος 1218 και προέρχεται από έναν ποιητή, Ισπανοεβραίο πάλι, τον Judah al Harisi, ο οποίος τη χρονιά αυτή περιοδεύει την Ανατολή και σταθμεύει στη Θήβα. Φαίνεται ότι παρέμεινε αρκετό καιρό στην πόλη, έκανε φίλιες, πέρασε όμορφα, αλλά... δεν του άρεσε καθόλου η ντόπια ποιητική παραγωγή. Πιο συγκεκριμένα, αφηγείται ο ίδιος: «Στη Θήβα, στο πολυσύχναστο αυτό μέρος, έμεινα και πέρασα ζωή χαρισάμενη. Ήμουν ντυμένος μ' ένα ζωηρόχρωμο χιτώνα με σχέδια κρίνων. Ήταν μέρες που έκανα παρέα με νέους ευγενών οικογενειών, πολύ αγαπητούς. Και περνούσαμε την ώρα μας με απολαύσεις αισθητικές, με μουσική και τραγούδια... Αυτές οι κοινότητες (οι εβραϊκές) του Βυζαντίου όλα τα έχουν, άνδρες σοφούς και δίκαιους, αλλά... η ποίησή τους είναι αστασία. Τυχαία, μόνο ένας ποιητής τους είναι εξαίρεση. Και αυτός είναι ο Μιχαήλ Καλέμτ³³ από τη Θήβα».

Η δεύτερη μαρτυρία³⁴ προέρχεται από μια ανώνυμη επιστολή της εβραϊκής κοινότητας της Χαλκίδας του έτους 1300 που απευθύνεται στην αντίστοιχη της Ρώμης. Μέσα σ' αυτήν γίνεται λόγος για κάποιον Εβραίο, ονόματι R. Moses B. Rabbi Shabbetai Tob Galimidi, ο οποίος, καταγόμενος από την πόλη της Θήβας, διέφυγε από κει, απ' τους «κυρίους του» (προφανώς, λόγω χρεών, είχε περιέλθει σε θέση υπηρετή) και κατέφυγε στη βενετοκρατούμενη Χαλκίδα. Εκεί μίληκε στην υπηρεσία του πλουσιότερου Εβραίου της πόλης και... (ακολουθούν οι περιπέτειές του). Ένας από τους γιους αυτού του φριγάδα, αργότερα, θα διαφύγει πάλι από την Χαλκίδα και μέσω Κορίνθου, θα επανέλθει στη Θήβα.

Συμπεράσματα: Η εβραϊκή κοινότητα της Θήβας εξακολουθεί να υπάρχει σ' όλο το 13ο αιώνα. Το υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο που συναντά ο Al Harisi, αν δεν αποτελεί ποιητική υπερβολή, υποδηλώνει ότι, αρχικά, η φράγκικη κατάκτηση της πόλης δεν επηρέασε αρνητικά τους Εβραίους. «Το εύρος της πνευματικής ζωής της κοινότητας πιθανώς υποδηλώνει τη συνέχιση της ισχυρής οικονομικής της βάσης,

όπως είχε προσέξει ο Τουδέλας μια γενεά ενωριότερα», σχολιάζει ο St. Bowman³⁵. Στο σημείο αυτό αξίζει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι και οι Εβραίοι, όπως και οι χριστιανοί της Θήβας, θα συμμετείχαν, ασφαλώς, στην υποδοχή των στρατευμάτων του Βονιφάτιου του Μομφερρατικού, όταν αυτά πλησίασαν³⁶ τα τείχη της Καδμείας. Είχαν κάθε συμφέρον να είναι φιλικό προς τη νέα εξουσία. Αν, πάντως, κάτι δικαιούμαστε να υποψιαστούμε, είναι ότι η φραγκική παρουσία στη Θήβα, αρχικά θετική, στο τέλος δεν μπορεί παρά να συμπαρέσυρε στην παρακμή της και την εβραϊκή κοινότητα. Φαίνεται ότι περί τα τέλη του 13ου αι. η φεουδαρχοποίηση είναι απόλυτη. Ο 14ος αιώνας αρχίζει και η εικόνα γίνεται ακόμη πιο σκοτεινή³⁷.

ΙΙ. Το έτος 1311 είναι έτος καμψής για την Ανατολική Ελλάδα. Η Εταιρεία των Καταλών τυχοδιωκτών, ύστερα από τη μάχη του Αλμυρού, εγκαθίσταται για τα καλά στην περιοχή. Η Θήβα γίνεται πρωτεύουσα του κρατιδίου. Πού είναι τώρα οι Εβραίοι; Ελάχιστες οι μνείες στις πηγές. Την ύπαρξή τους μαρτυρούν μόνο λίγες επιτάφιας πέτρες³⁸ και δύο-τρεις σκόρπιες προσωπογραφικές αναφορές³⁹ στα περιθώρια κάποιων χειρογράφων.

Έτσι, η πρώτη επιτάφια ενεπίγραφη στήλη, που χρονολογείται⁴⁰ στα 1330, μνημονεύει απλά το νεκρό Σαμουήλ και το έτος θανάτου του, 509(0). Η δεύτερη⁴¹ αφορά κάποιον Λέοντα Καΐμη, γιο του ραβίνου Σολομώντα. Έτος θανάτου του το 5098, δηλ. 1338 μ.Χ. Σε μια άλλη⁴² αχρονολόγητη στήλη διαβάζουμε, μεταξύ άλλων, «στη Θήβα, στη μεγάλη πόλη των σοφών και αντι-γραφών ήλθα...».

Στα 1367 μαρτυρείται η παρουσία στη Θήβα ενός διάσημου αντιγραφέα χειρογράφων, του Shemarija al Ikriti⁴³ (του Κρητικού). Ακόμα, για την ίδια περίοδο, την Καταλανοκρατία, υπάρχουν πληροφορίες για αθρόες μετακινήσεις Εβραίων της Θήβας προς τη βενετοκρατούμενη Χαλκίδα, το Νεγκρόντε⁴⁴. Οι ανασφαλείς συνθήκες στη Θήβα αποφυλώνουν την πόλη από τα δημιουργικά της στοιχεία.

Ακολουθεί — ή, μάλλον εξακολουθεί — η σιωπή των πηγών ως το έτος 1415, οπότε, πάλι στο περιθώριο κάποιου χειρογράφου διαβάζουμε: «ανέγραψα αυτό το βιβλίο στη Θήβα το έτος 5175 (1415 μ.Χ.)», και, λίγο παρακάτω, το όνομα του αντιγραφέα: Shem Tob ben Jacob, γιατρός⁴⁵.

Έτσι, αργά και αχνά, οι πηγές σιωπούν ως το συμβατικό τέλος του Μεσαίωνα. Ασφαλώς, οι Εβραίοι, στο διάστημα αυτό, συνεχίζουν να υπάρχουν στην πόλη της Θήβας. Για την κοινότητά τους δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τίποτα.

Να, όμως, που οι πηγές επανέρχονται περί τα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα και φανερώνουν μια μικρή μεν, αλλά οργανωμένη κοινότητα: εδώ, όμως, αρχίζει μια άλλη εποχή.

Γενικά Συμπεράσματα

Ακολουθώντας τις στέρεες υποδείξεις συγκεκριμένων μαρτυριών μπορέσαμε να διαγράψουμε, αλλού με σιγουριά κι αλλού με δισταγμό, το σχήμα της εβραϊκής

παρουσίας στη Θήβα μεταξύ 11ου και 15ου αιώνα. Αναφορικά με την οικονομικοκοινωνική και πολιτιστική εικόνα αυτής της κοινότητας είμαστε υποχρεωμένοι πέρα από τις υπάρχουσες νύξεις, να καταπλήσουμε σε υποθέσεις και αναλογικούς συμπερασμούς.

Σε ποια φάση της παραγωγής της μεταξοβιοτεχνίας συμμετείχαν οι Εβραίοι; Και επί τόσο χρονικό διάστημα, πέραν της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή; Ποια ήταν η δημογραφική τους εξέλιξη; Ποια ήταν η σχέση τους με την εξουσία βυζαντινή και λατινική; Ποια με το ντόπιο πληθυσμιακό στοιχείο; Σε ποια περιοχή της πόλης ήταν η συνοικία τους; Ποια η σχέση τους με την ελληνική και τη λατινική εκκλησία; Ποια γλώσσα μιλούσαν και σε ποιο ποσοστό αφομοιώθηκαν γλωσσικά από το ελληνικό περιβάλλον; Αυτά και άλλα πολλά ερωτήματα δεν μπορούν παρό μόνο κατ' εικασία να απαντηθούν. Και, βέβαια, κατ' αναλογία με ό,τι συνέβαινε και στις άλλες εβραϊκές κοινότητες του ελλαδικού χώρου αυτής της εποχής.

Πιθανόν, — και αρχίζουμε αντίστροφα προς τη σειρά των τεθέντων ερωτημάτων — ήλθαν στη Θήβα ομιλούντες αραβικά, αλλά γρήγορα τα απέμαθαν και έγιναν ελληνόφωνοι⁴⁷· αυτό που έμεινε γνωστό ως Ρωμανιώτες Εβραίοι. Για τη θέση τους με την ελληνική και λατινική εκκλησία τίποτε δεν είναι γνωστό. Με κανέναν τρόπο, όμως, αυτή η σχέση δεν θα μπορούσε να ήταν αρσθ⁴⁸. Φαίνεται ότι ζούσαν σε ειδικό χώρο⁴⁹ στις παρυφές της πόλης⁵⁰, αν ληφθεί υπόψη ο κατ' αρχάς πολύ μεγάλος αριθμός τους και ότι, όταν πρωτοήλθαν, το κέντρο της πόλης θα ήταν ήδη πυκνοκατοικημένο. Η σχέση τους με την εξουσία θα ήταν μόνο οικονομική. Γι' αυτό, άλλωστε, τους παρεχωρείτο η ανοχή, την οποία είχαν και μόνο απόλυτη ανάγκη οι ίδιοι. Η δημογραφική τους εξέλιξη θα ήταν, μετά τα μέσα του 13ου αι. σταθερά κατιούσα. Οι οικονομικές τους δραστηριότητες θα ήταν μόνο βιοτεχνικές, ίσως δε και μεσιτικές, εμπορευματικές. Αν είχαν πλήρη συμμετοχή σ' όλες τις φάσεις παραγωγής του μεταξιού, από την καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα ως την επεξεργασία, την ύφανση, τη βαφή, τη λείανση, την τελική κατασκευή και διάθεσή του, αυτό είναι άγνωστο⁵¹. Πάντως, και με τη δική τους παρουσία, η πόλη της Θήβας εξελίχθηκε στη διάρκεια του 12ου αιώνα στο σπουδαιότερο μεταξοβιοτεχνικό κέντρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Μετά τον αιώνα αυτό είναι άγνωστο αν θα συνέχισαν ίδιες οικονομικές δραστηριότητες. Είναι, όμως, πολύ πιθανό⁵². Αλλά, σίγουρα, κάτω από ταπεινότερες και δυσχερέστερες συνθήκες. Όπως, γενικά, ταπεινότερη και δυσχερέστερη θα απέβη η ζωή τους. Αγωνία και σιωπή θα μπορούσε να ήταν ο πλαγιότιτλος για τους Εβραίους της Θήβας αυτής της περιόδου.

Εν είδει επιλόγου

Δεν θα υπήρξαν ποτέ υλικά δείγματα της οικονομικής Δραμής των Εβραίων της Θήβας. Ή, μήπως, μνημένοι στην τέχνη του ανασφαλώς ζην, ουδέποτε επένδυσαν σε μεγαλεία; Ούτως ή άλλως προκλητικά για τους σύννοικους πληθυσμούς; Τουλάχιστον, τα νεκροταφεία τους δεν θα έπρεπε να μετο-

ρουν — όταν αυτό γίνει εφικτό — να αποκαλύψουν κάποιες, έστω, εκατοντάδες ψυχούλες στο σχήμα μικρών επιτάφιαων στηλών, με δυο-τρεις στίχους, «εξαιρετικά» αφιερωμένους στην Ιστορία; Ας θυμηθούμε, όμως και πάλι τον Κ. Setton: «Η τύχη όλων εκείνων που δημιουργήσαν την ιστορία της Βουωτίας και της Θήβας, της πρωτεύουσάς της, ήταν ανέκαθεν να μένουν στο σκοτάδι και την ασάφεια».

Σημειώσεις

1. Συγχρονιστική βιβλιογραφία για τους Εβραίους του ελλαδικού χώρου, γενικά, αλλά και για κάθε κοινότητα, χωριστά, βλέπε: St. Bowman, *Towards a bibliography of Greek Jewry*, Athens 1973. R. Attal, *Les Juifs de Grèce*, Bibliographie, Jerusalem 1984. Σ. Θωμόπουλου (επιμέλεια), *Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1989, Εκδ. Κέντρ. Ισραήλ. Συμβουλίου Ελλάδος.

2. St. Bowman, *Jews in Fourteenth-century Thebes*, Byz 50 (1980), 403-9. Του ίδιου, *Jewish Epitaphs from Thebes*, *Revue des Etudes Juives* 141 (1982), 317-30.

3. K. Setton, *The archbishop Simon Atumano and the fall of Thebes to the Navarrese in 1379*, σ. 114, ανατ. Athens in the Middle Ages, London 1975, Variorum Reprints.

4. Το γεγονός αυτό είναι πιθανόν να συνδέεται με την αυτολογοκρισία ή λογοκρισία της βυζαντινής Ιστοριογραφίας. Στο σημείο αυτό βλέπε και Τηλ. Λουγγής, *Η ιδεολογία της βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1993, 41, 48, 70, 183 κ.ά.

5. Βασικό έργο για την περίοδο αυτή: *The Jewish People in the first century*, A.D., vol. A'-B', επιμ. S. Safran-M. Stern, Netherlands, Assen 1974.

6. Strabo, *Geography*, 9, 2, 5: «ἐξ ἐκεῖνον δ' ἤδη πρᾶττοντες ἐνδεδεσμερον αἰεὶ (αἱ Θῆβαι) μέχρι εἰς ἡμᾶς οὐδὲ κόμης ἀξιολόγου τύπον σῶζουσι...»; εκδ. Loeb Classical Library.

7. Philo, X: *De legatione*, 281-2, Loeb Clas. Library: «Ἱεροσόλυμα ἐμὴ μὲν πατρίς ἐστὶ... μητρόπολις δὲ οὐ μίας χώρας Ἰουδαίας, ἀλλὰ πλείστον, διὰ τὰς αἰουκίας αὐτῆς ἐξέτεμψεν... εἰς Ἑνρώπην, Θετταλίαν, Βοιωτίαν, Μακεδονίαν, Αἰτωλίαν, Αἰττιλίαν, Ἀργεῖον, Κόρινθον, τα πλείστα καὶ ἄριστα Πελοποννήσου...».

8. Πλουτάρχου, *Moralia: De superstitione*, τ.2, σ. 480, εκδ. Loeb Classical Library — Πλουτάρχου, *Wuestiones Convivales IV*, C. - F. Moralia, VIII, όπου: «Ορθῶς ἐφη, λέγει ο Λαμπρῆς, ὡλ' ἐτι τῷ λόγῳ προσφιλοσοφῆσωμεν. Ο γὰρ ἐμὸς πάππος εἰώθει λέγειν ἐκαστοτὲ τους Ἰουδαίους ἐπισκώπτων, ὅτι το δικαιοτέρον ἡρεᾷ οὐκ ἐσθίουσιν...».

9. S. Symeonoglou, *The Topography of Thebes from the bronze age to modern times*, Princeton, N. Jersey 1985, το τμήμα: *Thebes in the Christian Era*, σ.σ. 156-70.

10. Η διαβεβαίωση του Ν. Stavroulakis, στο έργο του *Jewish Sites and Synagogues of Greece*, Athens, σ. 5 ότι «Οι Εβραίοι κατά την περίοδο αυτή (6ος-10ος αι.) συνέχισαν να κατοικούν σε πόλεις όπως η Κόρινθος, η Θήβα...» είναι εντελώς αστήρικτη.

11. Βλέπε τους βίους των Οσίων Λουκά του Στειρωτή και Νικανό του Μετανοείτε.

12. Βλέπε και Alan Harvey, *Economic expansion in Central Greece in the 11th century*, BMGS 8 (1982-83), 21-8. Judith Herrin, *The ecclesiastical organization of Central Greece...*, *Actes du XVe Congrès International d' Etudes Byzantines*, Athènes 1976, IV (Athens 1980), 131-7.

13. Για το ενδιαφέρον των Βενετών εμπόρων από τον αιώνα αυτό ήδη, βλέπε: Μ. Χαϊρέτη, *Βενετοί έμποροι στη Θήβα από τον 11ο αιώνα*, ΕΕΒοιΜ 1 (1988), 577-89.

14. Πρόκειται για το Βασίλειο Β' το Βουλγαροκτόνο, ενώ ο πρώτος ήταν ο Κώνσταντος ο Β'.

15. Βλέπε και Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Η Βυζαντινή Θήβα, 996/97-1204 μ.Χ., ΙστΓεωγρ 2 (1988), 38 και σημ. 26.

16. K. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, A: The 13th & 14th cent., Philadelphia 1976, 33, σημ. 30 όπου παρατηρεί ότι «Πολλοί από τους Βοιωτούς γαιοκτήμονες ήταν Ιταλιώτες Έλληνες, πιο συγκεκριμένα από τη Σικελία». Και, λίγο παρακάτω, «Εξαιτίας των συνεχών πολέμων και της σταδιακής κατάληψης της Ανατολίας από τους Τούρκους, πολλοί ελεύθεροι είχαν, στην πράξη, μετατραπεί σε «πτωχούς» και «ξένους», όπως τους αποκαλούν οι πηγές».

17. N. Σβορώνος, *Recherches sur le Cadastre Byzantin et la Fiscalité aux XI et XII siècles: Le Cadastre de Thèbes*, Ecole Française d'Athènes 1959.

18. Βλέπε και A. Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the fourth Crusade*, London 1971, 118 όπου σωστά υποστηρίζεται, αλλά χωρίς τεκμηρίωση, ότι «Οι επαρχιακές κοινότητες των Εβραίων στον ελλαδικό χώρο συστάθηκαν κατά τη διάρκεια του 11ου αιώνα».

19. N. Χωνιάτου, *Ιστορία*, εκδ. Βόννης, 98-102, και εκδ. CFHB, 72-6 Ανωήμιου (Θ. Σκουταριώτης, Σύνοψις Χρονική, εκδ. Κ. Σάββα, στη MB 7, 228, 30-229, 15).

20. *Annales Cavenses*, ed. G. H. Pertz, Hannover 1839, M.G.H., SS. 192, όπου διαβάζουμε: «Rogerius stolium suum in Romaniam misit et Corpho et Cephaloniam et Estivam et Corinthum omnem que etiam usque ad Malvasiam coepit... et cunctos Judeos illius terrae captivos ad Siciliam duxit».

21. *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, ed. M. Adler, London 1907, 10.

22. Σχετικά με τον αριθμό 2000 και αν αυτός αφορά άτομα ή οικογένειες, φαίνεται ότι, τελικά, η έρευνα έχει αποδεχθεί την πρώτη περίπτωση. Ακόμη, όμως, και δύο χιλιάδες άτομα θεωρούνται υπερβολικός αριθμός (Βλέπε π.χ. M. Angold, *The Byzantine Empire*, 1205-1204, London-N. York 1984-249).

23. A. Sharf, *Byzantine Jewry*, ό.π. 108.

24. A. Sharf, *Byzantine Jewry*, ό.π. 111. Βλέπε και Α.Γ.Κ. Σαββίδη, Η Βυζαντινή Θήβα, ό.π. 43, σημ. 46.

25. Παρόμοια άποψη έχει εκφράσει και ο M. Angold, *The shaping of the Medieval Byzantine City*, BF 10 (1985) 23.

26. R. S. Lopez, *Silk Industry in the Byzantine Empire*, Spec 20 (1945), 7, 14.

27. *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, ed. M. Adler, London 1907, 10-11.

28. O. M. Adler, *The Itinerary...* στην αγγλική απόδοση του πρωτοτύπου, αποκαλεί τους Εβραίους της Θήβας «the most skilled artificers, ενώ ο A. Asher, *The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela*, A', 47, μεταφράζει «the most eminent manufacturers». Ο A. Sharf, *Byzantine Jewry*, 134 «the best at making garments».

29. Περίπου την ίδια περίοδο (1150-1200) δραστηριοποιείται στη Θήβα και κάποιος σχολιαστής της ραβινικής γραμματικής, ο ραβίνος Abraham Zutra of Thebes, ο Θηβαίος. Την πληροφορία αυτή περιέχει χειρόγραφο του 13ου α. που βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Cambridge (S. Schrechter, *Notes on Hebrew manuscripts in the University Library of Cambridge*, JQR IV, 1891, J. Starr, *The Jews in the Byzantine Empire 601-1204*, Athens 1939, σ. 226-έγγρ. 178).

30. A. Sharf, *Byzantine Jewry*, ό.π. 135.

31. Είναι ευκαιρία να παραθέσουμε εδώ τη σχετική αφήγηση του N. Χωνιάτη. Αναφέρει, λοιπόν (εκδ. CFHB, 74): Αμέλει και ο του στόλου αρχηγός το σπλιτεύν και ψυλόν του στρατού εις τάξεις διελληφώς και χειραίος φανείς ο τέως θαλάττιος κατά των κητών τα αμφιποσκόμμενα τη Καδμεία γη παρενέβαλε και τας εν μέσω χωμιπόλεις οδού πάρεργον ληίσάμενος τας επτατύλαις Θήβας προσέβα-

λεν, ων και γεγόμενος εγκρατής απανθρώπως τοις εκεί προσυνήθη. Κατά γαρ παλαιάν φήμην της πόλεως ως πλουσίους τρεφούσης οικητορας, εις χρημάτων απληστιαν υπονυτιόμενος και μηδένα κόρον φιλοπλουτίας ειδώς, αλλ' όρον τιθείς της εφέσεως το και εις τρίτον ζωστήρα τη ολκή των χρημάτων τας πάσας ή τας πλείους νήας βαπτίζεσθαι, τους τε χειρώννακτας εξεπίσεε και περί του ούπου των οβολών πολυπράγμων γινόμενος τους δυνατούς και λαμπρούς το γένος και σεμνούς την ηλικίαν και περιφανείς κατ' αξίωσιν διαφόρους κακώσεσι καθυπέβαλε, μηδενός λαμβάνων αιδώ και φειδώ, μη δυσωπούμενος την δυσώπησιν, μη την Αδράστειαν ευλαβούμενος αυτού που λαβούσαν αρχήν ή την Καδμείαν λεγομένην νίκην υποβλεπόμενος. Τέλος δε τα ιερά προθείς γράμματα ηνάγκασεν έκαστον, την οσφύν υπεζωμένον εισιόντα, την οικείαν ουσίαν οίς ενθωρεΐται μεθ' όρκου διασαφείν και ταύτην εξομνύμενον απιέναι, και ούτω πάντα χρυσόν, άργυρον πάντα διεκφορήσας και τας χρυσούφεις σθόνας τας ναυσίν ενθέμενος ουδέ των σωμάτων αυτών των υπ' αυτού καλαμωθέντων απεύχετο, αλλά και τούτων αριστίνδην το προύχον συλλαβών των τε γυναικών αποκρίνας όσαι το είδος καλά και βαθύζωνοι και τους νάμασι πολλάκις της καλλιζούνου Δίρκης λουσάμεναι και τας κόμας διευθετισάμεναι και την ισοσυγκυνη κομψότητα καλώς επιστάμεναι ούτως εκειθεν ανάγεται.

32. St. Bowman, *The Jews of Byzantium 1204-1453*, Alabama 1985, έγγραφο αρ. 16, σ. 219.

33. Ποίημα αποδιδόμενο στον Θηβαϊκήν καταγωγής Εβραίο αυτό ποιητή περιέχεται στην Anthology του L. Weinberger (βλέπε St. Bowman, *The Jews of Byzantium*, ό.π. 220) που, δυστυχώς, δεν μπόρεσα να συμβουλευτώ.

34. St. Bowman, *The Jews of Byzantium*, ό.π. έγγρ. αρ. 30, σ. 238.

35. St. Bowman, *The Jews of Byzantium*, ό.π. 76.

36. Στον Νικήτα Χωνιάτη, *Ιστορία*, εκδ. CFHP, 609 διαβάζουμε «αλλά και ούτω κατά πάσαν ευμάρεια οι εκείσε τω μαρκεσίω υπέκυπτον αγεννεί και καταβεβλημένω φρονήματι και προσχωρείν αεί πως εργωκότι τοις κρείττοις, και ταύτα μη στρατιάν άγοντι (εν. ο Βονιφάτιος) μυριάνθρωπον. Ελάσας δε κατή την Βοιωτίαν, ως ουδέ τις επανήκων οίκαδε χρόνιος, υπό των Καδμείων ασμένως προσδέχεται». Βλέπε και M. Κορδάσης. Η κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους. ΙστΓεωγρ. 1 (1986), 54-194.

37. Πρβλ. και N. Stavroulakis, *The Jews of Greece*, Athens 1990, 28.

38. St. Bowman, *Jewish Epitaphs* ό.π. 317 - 30.

39. St. Bowman, *The Jews of Byzantium*, ό.π. έγγρ. αρ. 92 & 117.

40. St. Bowman, *Jewish Epitaphs in Thebes*, ό.π., 404.

41. St. Bowman, *J. Epitaphs*, ό.π., 325.

42. St. Bowman, *J. Epitaphs*, ό.π., 325.

43. St. Bowman, *The Jews of Byz.*, ό.π.σ. 287, έγγρ. αρ. 92.

44. Ι. Σιακής, *Οι Εβραίοι της Χαλκίδας επί Βενετοκρατίας*, στο συλλογικό έργο: Η πόλη της Χαλκίδας, Αθήνα 1990, 229-49.

45. St. Bowman, *The Jews of Byzantium*, ό.π. έγγρ. αρ. 117, σ. 302.

46. St. Bowman, *Jewish Epitaphs*, ό.π., σσ. 318, 323.

47. Βλέπε: St. Bowman, *The Jews of Byzantium*, ό.π. 165, N. Stavroulakis, *The Jews of Greece*, A. Sharf, *Byzantine Jewry*, ό.π., 178.

48. Ο βίος του αγίου Ιωάννου του Καλοκτένους (Βίος, πολιτεία και αγώνες του εν αγίοις πατρός Ιωάννου του Καλοκτένους και νέου Ελεηφότου, υπό Ευθ. Αθανασιάδη, Χαλκίς 1903), ένα κείμενο αδιευκρίνιστης αξίας του περασμένου αιώνα, απηχεί κάποιες σχέσεις Εβραίων και Εκκλησίας του 12ου α. Βλέπε σχετικά στο Β. Θ. Δελβενακιώτης, Ο μητροπολίτης Ιωάννης ο Καλοκτένης και αι Θήβαι, Αθήνα 1970, 61, 75.

49. Ότι και στο Βυζάντιο ήταν σύνθετο το φαινόμενο να περιορίζονται οι Εβραίοι σε ειδική συνοικία, πρβλ. και την απάντηση του μητροπολίτη Κίτρους της Κύπρου Ιωάννου στον επίσης μητροπολίτη Δυρραχίου Κωνσταντίνο Καβάσιλα σε σχετική του ερώτηση:

«Εν ταις των χριστιανών χώραις και πόλεσιν ενδέδοται μεν αρχή-θεν οικείν και αλλογλώσσους και ετεροδόξους, ήγουν Ιουδαίους, Αρμενίους, Ισμαηλίτας, Αγαρηνούς και λοιπούς τοιούτους. Πλην ουκ αναμίξ μετά των χριστιανών, αλλά κειχωρισμένως. Όθεν και αφορίζονται τόποι εκάστη τοιούτων φυλή, είτε εντός των πόλεων είτε εκτός, ώστε τοιούτοις εμπεριγραφείσθαι και μη επέκεινα τούτων τας οικήσεις αυτών εκτείνεσθαι...», στους Γ. Ράλλη και Μ. Ποτλή: Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων, τ. 5, Αθήνα 1885, 415· πρβλ. Ρ. Charanis, The Jews in the Byz. Empire under the first Palaeologi, Spec 22 (1947), 75,7.

50. Η φρασεολογία που χρησιμοποιεί ο Μιχαήλ Χωνιάτης, Εγκώμιον εις τον μακάριον μητροπολίτην Χωνών Κύριον Νικήταν, σ. 53 του Α' τόμου των Απάντων (εκδ. Σπ. Λάμπρου, Αθήνα 1879) αποκαλύπτει πάρα πολλά — και όχι μόνο για την Ιστορία! — πράγματα. Διαβάζουμε, λοιπόν: «Και τους Ιουδαίους ούτω τι εβδολεύετο (ο αρχιεπίσκοπος Χωνών) ... και ου προσίετο επαγγελλομένους υπηρετείσθαι τη εκκλησία και εισφέρειν τα εκ των τεχνών όσας ήγάτησαν. Εξ ου δήτα των οικοπέδων υπηρετείσθαι τη εκκλησία και εισφέρειν τα εκ των τεχνών όσας ήγάτησαν. Εξ ου δήτα των οικοπέδων αυτών εξβέβληνται και οία λιμνηά και σκυτοτράγα κυνάρια εισκυλούσι τας πόλεις, σκυτοδέψαι και τριβονιών δενυσοποιού...». Και επιλέγει (ο συγγραφέας): «Ούτως εντελές μίσος έμισε τους μισούντας τον Κύριον».

51. Ο Μ. Angold, The Byzantine Empire, ό.π., 249 υποθέτει — και πείθει — ότι η κύρια συμμετοχή των Εβραίων θα αφορούσε τη φάση του καθαρισμού και της βιακής του ακατέργαστου μεταξιού.

52. Υπάρχουν κάποιες μνείες περί παραγωγής και εμπορίας μεταξιού στη Θήβα και κατά τον 13ον και κατά τον 14ο αιώνα· βλ. Κ. Setton, The Papacy and the Levant, ό.π. 420, σημ. 87.

Πηγές και Βοηθήματα

Adler, M., The Itinerary of Benjamin of Tudela, London 1907.

Ανδρεάδης, Α. Μ., Οι Εβραίοι εν τω Βυζαντινών Κράτει, ΕΕΒΣ 6 (1929), 20-43.

Angold M., The Byzantine Empire, 1025-1204, London-N. York 1984.

Annales Cavenses ed., G. H. Pertz, Hannover 1839.

Asher, A., The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, N. York, 2 τόμ.

Bowman S., The Jews of Byzantium 1204-1453, Alabama 1985.

Bowman S., Jewish Epitaphs in Thebes, Revue des Etudes Juives 141 (1982), 317-30.

Bowman S., Jews in 14th century Thebes, Byz 50 (1980), 403-9.

Γιαννοπούλου, Ν.Ι., Συμβολαί εις την Ιστορίαν των Ιουδαϊκών Παροικιών εν τη Ανατολική Ηπειρωτική Ελλάδα, ΕΕΒΣ 7 (1930), 253 εξ και 10 (1933), 187 εξ.

Lopez, R. S., Silk Industry in the Byzantine Empire, Spec 20 (1945).

Σαββίδης, Α. Γ. Κ., Η Βυζαντινή Θήβα, 996/97-1204, ΙστΓεωγρ 2 (1988), 33-51.

Safrai, S & Stern, M., The Jewish People in the First Century A.D., τόμ. Α'-Β', Netherlands, Assen 1974.

Setton, K., The Papacy and the Levant 1204-1571, τόμ. Α': The 13th and 14th centuries, Philadelphia, 1976.

Sharf, A., Byzantine Jewry from Justinian to the fourth Crusade, Routledge & Kegan Paul, London 1971.

Starr, J., The Jews in the Byzantine Empire 610-1204, Athens 1939.

Starr, J., Romania: The Jews of the Levant after the Fourth Crusade, Paris 1949.

Stavroulakis, N., The Jews of Greece, Athens 1990.

Χωνιάτου, Ν., Ιστορία (εκδ. CFHB).

Σημείωση: Δεν θεώρησα απαραίτητο να αναφέρω στο βιβλιογραφικό αυτό πίνακα όλες τις μελέτες και τα γεννιότερα έργα που έπρεπε να διεξέλθω προκειμένου να σχηματίσω μια ενρύτερη εικόνα και άποψη για το θέμα.

Θήβα, Μαιος - Ιούνιος 1994

[Από τον Βυζαντινό Δόμο, περιοδικό Μεσαιωνικής Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού, Τόμος 7 (1993-94) - Εκδόσεις «Δόμος»]

Marc Chagall, το θέατρο των ονείρων

Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες εκθέσεις για τον Marc Chagall και τους πίνακές του που αναφέρονται στο Εβραϊκό Θέατρο της Μόσχας, διοργανώθηκε στο Μιλάνο και διήρκεσε μέχρι τις αρχές Μαρτίου 1995.

Παρουσιάστηκαν 150 πίνακες του Chagall των ετών 1908-1922. Τα περισσότερα έργα προέρχονται από ιδιωτικές συλλογές και το Μουσείο Tretjakof της Μόσχας, παρουσιάζονται δε για πρώτη φορά στην Ευρώπη. Μεταξύ των έργων που παρουσιάστηκαν στην έκθεση υπήρχαν και 7 πίνακες για το Εβραϊκό Θέατρο της Μόσχας και μερικά από τα αριστουργήματά του όπως «Ο γάμος», «Πάνω από την πόλη», «Ένας περίπατος» κ.ά.

Ο Marc Chagall γεννήθηκε το 1887 στο Vitebsk, στη Λευκορωσία. Ήταν το πρώτο από τα 9 παιδιά

της οικογένειας. Το ξεκίνημά του αρχίζει σε φτωχό περιβάλλον με όλα τα χαρακτηριστικά του ρωσικού φολκλόρ. Στην βιογραφία του ο ίδιος αναφέρει:

«όταν ο παππούς ραββίνος έψελνε τους ψαλμούς, ένιωθα ότι όλοι πετούσαμε ανάλαφρα στον γαλανό ουρανό της Ρωσίας προς την γη της Επαγγελίας». Ο γαλανός ουρανός και το μπλε χρώμα είναι το αγαπημένο του. Το 1910 ξεκινά για το Παρίσι όπου τον περιμένουν χρώνια πείνας. Συνδέεται στενά με τους Modigliani, Picasso, Leger, Soutine κ.ά. Παντρεύεται την Bella Rosenfeld. Πεθαίνει το 1985 σε μεγάλη ηλικία. Αφήνει ένα

μισοτελειωμένο έργο και μία σημείωση:

«Η ζωή είναι αγάπη, χωρίς αγάπη τίποτα δεν πραγματοποιείται. Θα αγαπώ την ζωή μέχρι το τελευταίο λεπτό».

Γράμματα για μια συγγνώμη

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1980, στη διάρκεια της εκπομπής «Μάσκα και πένα» του Φρανσουά Ρεζί Μπαστίντ ο Βλαντιμίρ Ζανκέλεβιτς* δήλωνε για τους Γερμανούς: «Σκότωσαν έξι εκατομμύρια Εβραίους, αλλά κοιμούνται καλά, τρώνε καλά, και το μάγκο κρατιέται καλά». Φοβερή φράση για έναν φιλόσοφο που αρνιόταν να συγχωρέσει τους υπεύθυνους του Shoah και ο οποίος είχε αποφασίσει να βγάλει για πάντα τη Γερμανία από τη ζωή του. Τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς, ένας νέος Γερμανός, ο Βίαρντ

ντ Ράβελινγκ κατάφερε να πετύχει αυτή τη συγγνώμη. Με αφορμή την παρουσία του Ζανκέλεβιτς στην εκπομπή «Μάσκα και πένα» του έγραψε ένα μεγάλο γράμμα, με προτροπή του Φρανσουά Ρεζί Μπαστίντ. Του έγραφε πόσο υπέφερε από τη χώρα του, δεν αρνιόταν καμιά από τις αγκυρώσεις του παρελθόντος, και ζητούσε από το φιλόσοφο να τον επισκεφθεί. Χωρίς να περιμένει, ο Ζανκέλεβιτς απάντησε στον Βίαρντ Ράβελινγκ, προσκαλώντας τον στο Παρίσι. Αυτή η αλληλογραφία, για πρώτη φορά δημοσιευμένη ανοίγει και ξανα-

κλείνει μια πληγή που θα νόμιζε κανείς ότι ήταν αθεράπευτη. Γι' αυτό και είναι πολύ ενδιαφέρουσα.

Γράμμα του Βίαρντ Ράβελινγκ, Ιούνιος 1980

Αγαπητέ κύριε Ζανκέλεβιτς
Σκότωσαν έξι εκατομμύρια Εβραίους
αλλά κοιμούνται ήσυχοι, τρώνε καλά
και το μάγκο κρατιέται καλά

Εγώ, δεν σκότωσα Εβραίους. Το ότι είμαι Γερμανός, δεν είναι λάθος μου, ούτε καύχημά μου. Δεν ζήτησαν την άδειά μου γι' αυτό. Είμαι τελείως αθώος από τα εγκλήματα των ναζί· αυτό όμως δεν με παρηγορεί καθόλου. Δεν έχω τη συνειδήσή μου ήσυχη. Κάθε άλλο, αισθάνομαι ένα συνονθύλευμα ντροπής, οίκτου, καρτερίας, θλίψης, ασέβειας, επανάστασης. Δεν κοιμάμαι καθόλου καλά.

Συχνά μένω ξάγρυπνος τη νύχτα και σκέφτομαι και φαντάζομαι. Έχω εφιάλτες απ' τους οποίους δεν μπορώ να απαλλαγώ. Σκέφτομαι την Άννα Φρανκ, το Άουσβιτς. «Τη φυγή στο θάνατο» και το «Νύχτα και Ομίχλη».

Θυμάμαι με ακρίβεια τη νύχτα που είδα το «Νύχτα και Ομίχλη». Κάποιος με είχε ενημερώσει ότι θα παιζόταν το φιλμ στην τηλεόραση. Θέλησα να το δω. Δεν έπρεπε όμως να το πω στους γονείς μου, διότι ήταν

πολύ αργά για ένα μαθητή του λυκείου που έπρεπε να σηκωθεί νωρίς με όλη τη φρεσκάδα σώματος και πνεύματος. Όταν οι γονείς μου ξάπλωσαν, σηκώθηκα κρυφά, με χτυποκάρδι, πέρασα μπροστά από την πόρτα τους· ο πατέρας μου ροχάλιζε όπως συνήθως και η μητέρα μου κοιμόταν ήσυχα, χωρίς αμφιβολία. Κι εγώ άνοιξα την τηλεόραση σε τόνο χαμηλό για να μην ενοχλήσω κανέναν και υπήρξα μάρτυρας αυτής της νύχτας της ανθρωπότητας. Είδα αυτά τα βουνά από πτώματα, αυτό το παράλογο και αισχρό μείγμα από σάρκα, λάσπη, οστά, περιττώματα, μαλλιά. Είδα αυτά τα μπλεγμένα πτώματα σε μια κοινή μοίρα, να σπρώχνονται στην τάφρο από έναν απαθή μπουλντοζέρη σε μια περίπτωση που σειόταν από το θάνατο. Κι όλα αυτά συνέβαιναν κάτω απ' τα ακόμα πιο απαθή μάτια των ένστολων συμπατριωτών μου, οι οποίοι, όπως ήταν ολοφάνερο, δεν συγκινήθηκαν ούτε από το πιο νεαρό πτώμα. Αυτά τα άψυχα πράγματα υπήρξαν ανθρώπινα όντα που ήρθαν στον κόσμο από μητέρες, ανθρώπινα όντα γεμάτα ελπίδα και φόβο, χαρά και θλίψη. Και γεμάτα ταλέντο. Πόσα ταλέντα!

Κι έπειτα, ξαναξάπλωσα χωρίς μεγάλη διάθεση για ύπνο. Καθώς πέρασα από την πόρτα των γονιών μου, ο πατέρας μου ροχάλιζε πάντα και η μητέρα μου κοιμόταν ήσυχα, χωρίς αμφιβολία. Κι έμεινα μόνος όλη

τη νύχτα, μόνος με τις εντυπώσεις που δεν μπορούσα να χωνέψω. Ήμουν σε μια ηλικία ευαίσθητη που δεν έχει ακόμα πολλές διανοητικές απαγορεύσεις, ηλικία που δεν έχει ακόμα σκληρύνσεις της καρδιάς που είναι απαραίτητες για την ενηλικίωση. Και ο Θεός πέθανε τελειωτικά! Δεν μίλησα ποτέ γι' αυτή τη νύχτα στους γονείς μου, ούτε σε κανέναν άλλο. Σίγουρα γι' αυτό ποτέ δεν μ' άφησε ήσυχο.

Ο θάνατος είναι ένας μαέστρος από τη Γερμανία.

Έχω το δικαίωμα να παραπονιέμαι; Όλος ο κόσμος κατανοεί το να παραπονιέται, το θύμα και ο γιος του θύματος. Όμως ο γιος του δημίου; Πώς να νικήσω το Auschwitz; Πώς να υπερπηδήσω αυτά τα βουνά, πώς να γεμίσω αυτές τις τάφρους πώς να σβήσω αυτούς τους φούρνους, πώς να εξαφανίσω αυτή τη δυσωδία, πώς να ηρεμήσω αυτούς τους στεναγμούς, αυτές τις φωνές απελπισίας;

Σκάψε ένα τάφο για μένα στους αιθέρες.

Εκεί κανείς δεν νιώθει άβολα.

Είναι πολλοί στη χώρα μας που γρήγορα ξέχασαν. Υπάρχουν ακόμα ανάμεσά μας πολλοί ένοχοι που είναι πολύ καλά.

Τρώω καλά, ευχαριστώ, όταν η γυναίκα μου είναι σε φόρμα, και κυρίως όταν είμαι στη Γαλλία. Δεν έχω οικονομικές δυσκολίες. Κερδίζω περισσότερα από τους Γάλλους, τους Πολωνούς, τους Ρώσους και τους Ισραηλινούς συναδέλφους μου.

Υποφέρω, όμως, από τη χώρα μου, που ξανάγινε τόσο δυνατή και τόσο γεμάτη σιγουριά. Υποφέρω από τη χώρα μου που στην πραγματικότητα είναι γεμάτη κόμπλεξ και αβεβαιότητα, που ψάχνει τη θέση της και την ταυτότητά της, που είναι γεμάτη ενόχους και αθώους, αλαζόνες και ταπεινούς οπουρτουνιστές και ανθρωπίνους στρατευμένους και από νέους απλούτους που φέρουν το βαρύ φορτίο που η ιστορία τους έβαλε στην πλάτη. Έχουν ανάγκη από τη συμπάθεια και τη βοήθεια των άλλων λαών.

Ένας Γάλλος μπορεί να υποφέρει από την κυβέρνηση ή την αντιπολίτευση από τα αφεντικά ή τα συνδικάτα: μπορεί όμως να υποφέρει από τη Γαλλία; Εγώ, υποφέρω από τη Γερμανία, αν και δεν ξέρω τι ακριβώς είναι η Γερμανία. Είναι μια πληγή στην καρδιά μου που δεν κλείνει. Κάποιος είπε ότι χωρίς τους ναζί αυτός ο αιώνας θα μπορούσε να είναι ο αιώνας της Γερμανίας - με τη θετική έννοια.

Οι γονείς μου δεν σκότωσαν Εβραίους. Δεν κοιμούνται πάντα καλά. Η μητέρα μου υποφέρει. Ο πατέρας μου κοιμάται γρήγορα και βαθιά! Δεν μπορεί όμως να κοιμηθεί πολύ. Ξυπνάει πάντα πολύ νωρίς. Επέστρεψε ακρωτηριασμένος από τη Ρωσία, και το σώμα του πάντα πονά. Εδώ και 40 χρόνια. Ήταν το 1941 όταν ένας Ρώσος στρατιώτης του συνέτριψε τον γοφό. Λοιπόν μπορώ να είμαι σίγουρος ότι δεν πήρε μέρος στο Άουσβιτς, στο Μπάμπιγιαρ, στη Βαρσοβία. Ίσως, πιθανόν, να σκότωσε μερικούς Ρώσους στρα-

τιώτες. Ήταν φυσικό για να το πω κυνικά. Ο πατέρας μου κρατάει για τον εαυτό του αυτή την επώδυνη ανάμνηση. Δεν παραπονιέται ποτέ. Η καρδιά είναι άρρωστη; Η ψυχή του είναι κι αυτή ακρωτηριασμένη; Δεν τολμώ να το δω από κοντά. Κι αυτός δεν θέλει να μιλά για εκείνο τον καιρό.

Οι γονείς μου δεν ψήφισαν τον Χίτλερ πριν το '33. Αλλά μετά τις «μεγάλες του επιτυχίες» άλλαξαν γνώμη. Άλλαξαν γνώμη γι' αυτό τον άνθρωπο του οποίου το πρόσωπο μύριζε θειάφι από μακριά, και δεν ήταν καθόλου ευχάριστος ούτε διακριτικός.

Ακόμα και στην αγροτική τους περιοχή, όφειλαν να αντιληφθούν ότι οι Εβραίοι εξαφανίζονταν σιγά-σιγά από παντού. Αυτό δεν τους ανησυχούσε πολύ! Δεν τους κατηγορώ. Μήπως εγώ στη θέση τους δεν θα έκανα το ίδιο; Αυτή η ερώτηση με ανησυχεί, δεν τολμώ να δώσω μια απάντηση γρήγορη και αρεστική.

Ενοχοί ή Αθώοι; Τους αγαπώ; Έχω δικαίωμα να τους αγαπώ; Ίσως κι εγώ υπό κάποια έννοια να έχασα τους γονείς μου. Τους γονείς μου και τη χώρα μου. Σ' όλη την παιδική ηλικία, όλη τη νεότητά μου, ο πατέρας μου κοιτούσάμενος μου θύμιζε κάθε μέρα ότι ήμασταν με τη λάθος πλευρά. Εμείς;

Οι γονείς μου τρώνε αρεστά. Ευχαριστώ. Ίσως πολύ. Όχι πολύ καλά κατά τη γνώμη μου. Ίσως λόγω έλλειψης κουλούρας στη μαγειρική. Η σύνταξη τους είναι εξασφαλισμένη και αρεστά υψηλή. Έχουν πιο πολλά μέσα παρά ανάγκες.

Την επομένη ένας συμμαθητής του πατέρα μου, ένας Εβραίος που είχε μεταναστεύσει στις ΗΠΑ, τον επισκέφθηκε. Κατά τα λεγόμενα του πατέρα μου συνενοήθηκαν πολύ καλά.

Αλήθεια;

Είναι μήπως ένα θαύμα; Είναι φυσιολογικό;

Οι παππούδες μου δεν σκότωσαν Εβραίους, ούτε αυτοί. Ήταν πάντα εναντίον των ναζί, ακόμα και στην εποχή της «δόξας τους». Όμως δεν αντιστάθηκαν πολύ. Το άτομο δεν μπορεί να κάνει σπουδαία πράγματα στην πολιτική. Δεν δολοφόνησαν τον Χίτλερ. Πέρασαν τον καιρό τους δουλεύοντας και ελπίζοντας για το καλύτερο. Ποιος όμως θα ενδιαφερθεί για τους παππούδες μου; Δεν έκαναν τίποτα το σπουδαίο, ούτε καλό, ούτε κακό. Με αυτούς δεν μπορεί κανείς τίποτα να αποδείξει.

Τα παιδιά μου δεν γνωρίζουν Εβραίους. Στην περιοχή μας σχεδόν δεν υπάρχουν πια. Τα παιδιά μου κοιμούνται καλά. Ευχαριστώ. Ίσως να έχουν χειρή ή πονόδοντο. Όπως οι μικροί Γάλλοι ή Πολωνοί ή Ρώσοι ή Ισραηλινοί. Το ότι γεννήθηκαν Γερμανοί, αυτό δεν τους δημιουργεί ακόμα προβλήματα. Όχι ακόμα. Δεν φταίνει εκείνα, αλλά εγώ και η γυναίκα μου.

Τα παιδιά μπορούν να τρώνε καλά και πολύ, αν θέλουν. Αλλά δεν το θέλουν πάντα, το αγόρι μου τρώει σαν σπουργίτι. Οι υπόλοιποι καλά. Ελπίζω ότι

θα έχουν πάντα αρκετό φαγητό. Και ελπίζω ότι το μάγκο, το μάγκο τους, θα κρατιέται πάντα καλά, όπως το φράγκο και το ζλότι.

Αλλά, σίγουρα οι ευχές μου δεν θ' αλλάξουν καθόλου στην Ιστορία.

Τα τρία μου παιδιά είναι ξανθά. Γερμανικό ξανθό, το ξανθό της Μπριζίτ Μπαρντό.

Τα ξανθά σου μαλλιά Μαργαρίτα

τα γκριζά σου μαλλιά Σουλαμίτης.

Τους μιλώ για την Άννα Φρανκ. Θα τους μιλήσω για τη «Νύχτα και Ομίχλη». Θα τους μιλήσω για την όχι πολύ πετυχημένη ιστορία μας. Θα τους μιλήσω για το κακό που οι Γερμανοί έκαναν σε τόσους ανθρώπους και λαούς. Θα τους μιλήσω για τη βαριά κληρονομιά μας που είναι και δική τους. Θα προσπαθήσω να τους πληροφορήσω να τους κάνω να ενδιαφερθούν, να ξυπνήσω τη συμπάθειά τους για όσους υπέφεραν και για όσους υποφέρουν ακόμη.

Θα αποφύγω να μεταδώσω τους εφιάλτες μου και την ενοχή μου συνείδηση, πράγμα που δεν είναι πολύ εύκολο.

Θα μάθουν ξένες γλώσσες. Η μεγάλη μου κόρη μαθαίνει Γαλλικά και Αγγλικά. Θα ταξιδέψουν στο εξωτερικό και θα γνωρίσουν ανθρώπους από όλες τις χώρες. Είμαι σίγουρος ότι δεν θα έχουν πολλές προκαταλήψεις. Ελπίζω ότι δεν θα έχουν πάρα πολλά κόμπλεξ.

Αν ποτέ, κύριε Ζανκέλεβιτς, περάσετε από δω, χτυπήστε την πόρτα μου και μπειτέ. Θα είστε καλοδεχούμενος και μην ανησυχείτε. Οι γονείς μου δεν θα είναι εδώ. Δεν θα σας μιλήσει κανείς ούτε για τον Χέγκελ ούτε για το Νίτσε ούτε για το Γιάσπερ ούτε για τον Χάιντεγκερ ούτε για όλους τους άλλους τευτονικούς δασκαλούς σκεπτικιστές. Θα σας ρωτήσω για τον Ντεκάρι και τον Σαρτρ. Μου αρέσει η μουσική του Σούμαντ και του Σούμαν. Όμως θα βάλω ένα δίσκο του Σοπέν ή αν προτιμάτε του Φορέ ή του Ντεμπυσί. Είμαι βέβαιος ότι δεν θα θυμώσετε αν η μεγάλη μου κόρη παίξει Σούμαν στο πιάνο κι αν οι μικροί τραγουδήσουν γερμανικά τραγούδια.

Ειρησθώ εν παρόδω.

«Θαυμάζω και σέβομαι τον Ρουμπινστάιν, μου αρέσει ο Μενουχίν». Θα σας προσφέρουμε το σοκροούτ μας και τη μπύρα μας. Θα σας ετοιμάσουμε μια κίς λωρέν ή μια ρώσικη σούπα. Θα σας προσφέρουμε γαλλικό κρασί. Αν δεν μπορείτε να κοιμηθείτε με τα παπλώματά μας θα σας δώσουμε ένα γαλλικό. Αν, ένα πρωί, ξυπνήσετε από μια γερμανική φωνή, θα είναι ο γιος μου που θα παίζει με το ηλεκτρικό του τρένο.

Ίσως, αν κάνει καλό καιρό να κάνετε ένα περίπατο με τα παιδιά μου. Κι αν η πιο μικρή, σκοντάφει και πέσει θα τη σηκώσετε. Θα σας χαμογελάσει με τα όμορφα γαλάζια μάτια της. Και ίσως να της χαϊδέψετε τα όμορφα ξανθά μαλλιά της.

Σας παρακαλώ να πιστέψετε, κύριε Ζανκέλεβιτς στα βαθιά μου αισθήματα.

Γράμμα του Β. Ζανκέλεβιτς,

5 Ιουλίου 1980

Αγαπητέ κύριε,

Συγκινήθηκα από το γράμμα σας, περιμένα αυτό το γράμμα 35 χρόνια. Θέλω να πω ένα γράμμα στο οποίο τις αγριότητες να τις παίρνει πάνω του κάποιος που δεν έφταιξε. Είναι η πρώτη φορά που παίρνω ένα γράμμα από Γερμανό· ένα γράμμα που δεν είναι αυτοδικαιολογία λίγο πολύ συγκαλυμμένη. Προφανώς οι Γερμανοί φιλόσοφοι «συνάδελφοί μου» αν μπορώ να χρησιμοποιώ αυτό τον όρο δεν είχαν τίποτα να μου πουν, τίποτα να εξηγήσουν. Η συνείδησή τους ήταν ήσυχη. Και πράγματι δεν υπάρχει τίποτα να πει κανείς σ' αυτό το φοβερό πράγμα. Δεν κατέβαλα πολλές προσπάθειες για να αποφύγω κάθε σχέση μ' αυτούς τους εξέχοντες μεταφυσικούς. Εσείς μόνο, εσείς πρώτος και χωρίς αμφιβολία ο τελευταίος βοηθάτε της απαραίτητες λέξεις πέρα από πολιτικές και ευσεβείς πόθους. Είναι σπάνιο η γενναιοδωρία, ο αυθορμητισμός και η μεγάλη εναισθησία να μη βρίσκουν τη γλώσσα τους σε λέξεις που χρησιμοποιεί κανείς. Μάλλον έτσι είναι. Ευχαριστώ. Όχι δεν θάρθω αν σας δω στη Γερμανία. Δεν θαρθώ μέχρι εκεί, είμαι πάρα πολύ γέρος για να εγκαινιάσω αυτή την καινούρια εποχή. Γιατί για μένα είναι μια καινούρια εποχή. Την περιμένα πολύ καιρό. Εσείς όμως είστε νέος, δεν έχετε τους ίδιους λόγους με μένα, δεν έχετε αυτό το ανυπέρβλητο εμπόδιο να υπερπηδήσετε. Με τη σειρά μου σας λέω: Όταν έρθετε στο Παρίσι, όπως όλοι χτυπήστε σπίτι μου, κοντά στην Παναγία των Παρισίων. Θα σας δεχτώ με συγκίνηση και ευγνωμοσύνη σαν τον προάγγελο της άνοιξης.

Ελπίζω ότι η κόρη μου (26 χρόνων) θα είναι εδώ. Ξέρει όλα όσα χρειάζεται να ξέρει για τη φρίκη. Βλέπει όμως τη ζωή με τα μάτια του σήμερα, δεν γνώρισε την εξάντληση. Ο σύζυγός της ένας σαν κι αυτήν. Όλοι κάνουμε το ίδιο επάγγελμα (κι οι τρεις καθηγητές της φιλοσοφίας). Δεν θα ξαναμιλήσουμε για φρίκη. Θα καθήσουμε στο πιάνο. Υπάρχουν 3 (δύο μεγάλα για μένα και ένα για τη Σοφία μου).

* Ο Βλαντιμίρ Ζανκέλεβιτς ρώσικης καταγωγής γεννήθηκε στη Bourges της Γαλλίας στις 31 Αυγούστου του 1903. Κατέχει μια θέση μοναδική στον σύγχρονο φιλοσοφικό πίνακα της Γαλλίας. Πέρα από κάθε σύστημα, αφοσιώθηκε στην ηθική και την αισθητική, ακολουθώντας το έργο του Μπέρκον τον οποίο θαύμαζε. Μουσικός, ήταν ένας εξαιρετος εξερευνητής του ευρωπαϊκού ρεπερτορίου. Πέθανε το 1985.

[Η παραπάνω αλληλογραφία δημοσιεύτηκε στο Magazine Littéraire (No 333 - Ιούνιος 1995). Αναδημοσιεύεται από την Παρέμβαση (Κοζάνης), Νοέμβριος 1995, σε μετάφραση Τ. Βατάλη].

Μια άγνωστη περίπτωση διάσωσης εβραϊκής οικογένειας

Στο Γηροκομείο Αθηνών

Ο Ιωσήφ Φαράτζης (Ιωάννης Φρειδός)

Π

ΡΟΣΦΑΤΑ η Ελεήμων Εταιρεία
Αθηνών (Γηροκομείο) εόρτασε
τα 130 χρόνια από την ίδρυσή

της. Με την ευκαιρία αυτή εκδόθηκε πολυτελές
αναμνηστικό λεύκωμα «Η Ελεήμων Εταιρεία
Αθηνών Χθες, Σήμερα και Αύριο» που
περιλαμβάνει το ιστορικό της ίδρυσης και της
ιστορίας της Εταιρείας, όπως το έγραψε ο
Σύμβουλος της Εταιρείας κ. Α.Σ. Γεράκης-
Ευταξίας.

Από το λεύκωμα αυτό πληροφορούμεθα ότι
μεταξύ των ενεργητών και μεγάλων ενεργητών της
Ελεήμονος Εταιρείας Αθηνών περιλαμβάνονται
και πολλοί ομοθρησκοί μας, αλλά και η
Ισραηλιτική Κοινότης Αθηνών (1945) και η
American Joint Distribution Committee (1945).

Πολύ ενδιαφέρονσα είναι η εξιστόρηση, όπως
περιγράφεται στο Λεύκωμα, της διάσωσης
ομοθρήσκων κατά την διάρκεια της Γερμανικής
Κατοχής, μέσα στο Γηροκομείο, στην καρδιά της
Αθήνας. Για το ενδιαφέρον αυτό γεγονός, άγνωστο
μέχρι σήμερα, παραθέτουμε πιο κάτω το σχετικό
απόσπασμα.

Μ.Κ. Κωνσταντίνης

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ
το Γηροκομείο περιέθαλψε, κι έτσι
διέσωσε, τέσσερις Έλληνες
Ισραηλίτες. Στην αρχή κρύφθηκαν στο
ίδρυμα το ζεύγος Ιωσήφ και Λέα Φαράτζη (με
το όνομα Ιωάννης και Λουκία Φρειδιά). Μετά
μπήκαν η κόρη τους Σολίκα (κα Σοφία) και ο
σύζυγός της Ιωσήφ Σαμπετάι (κος Ιωάννης) οι
οποίοι φοβήθηκαν ότι θα τους ανακάλυπταν
τελικά οι Γερμανοί αν εξακολουθούσαν να
μένουν έξω. Όλοι τους χρησιμοποιούσαν

ψευδώνυμα κατά την παραμονή τους στο
Ίδρυμα και ταυτότητες με τα ονόματα αυτά
που τους είχαν δοθεί από την Αστυνομία. Από
τους τέσσερις, ο Ιωσήφ Φαράτζης πέθανε πριν
από την απελευθέρωση. Για το φόβο των
κατακτητών τον έγινε χριστιανική κηδεία. Η
ηγεσία του προσωπικού του Γηροκομείου
κινδύνευσε σοβαρά για τη φιλανθρωπία της
προς τους Εβραίους συνανθρώπους της. Οι
Γερμανοί κάτι υποψιάστηκαν. Κάλεσαν δύο
φορές για ανάκριση τον πατέρα Αρχάδιο,

Η Λέα Φαράτζη (κυρία Λουκία Φρειδά)

ιερέα και στυλοβάτη του Γηροκομείου. Αυτός κατάφερε να πείσει τους SS ότι δεν υπήρχαν Εβραίοι στο Ίδρυμα. Πρέπει να σημειωθεί ότι το εβραϊκό στοιχείο έδειξε μεγάλη ευγνωμοσύνη. Μεταξύ των ευεργετών της ΕΕΑ συγκαταλέγονται η Ισραηλιτική Κοινότητα Ελλάδος και η American Joint Distribution Committee (Οργάνωση Ισραηλιτών των ΗΠΑ).

Η Λέα Φαράτζη έκανε αλλεπάλληλες δωρεές στο Γηροκομείο, μία στο όνομα του αποθανόντος συζύγου της. Εκτός των άλλων έδωσε δέκα οκτώ εκατομμύρια δραχμές (τότε διακόσιες είκοσι χρυσές λίρες) με τις οποίες πλήρωσε για την ανέγερση δεξαμενής ύδατος χωρητικότητας 43 κυβικών μέτρων. Η δεξαμενή αυτή περατώθηκε το Νοέμβριο 1950 και διοχέτευε νερό σε όλα τα περίπτερα του ιδρύματος, λύνοντας έτσι το πρόβλημα της ελλιπούς υδρεύσεώς του. Δωρεά στην Ελεήμονα Εταιρεία Αθηνών (Γηροκομείο) έκανε και ο γιος της Δαβίδ Φαράτζης. Επίσης, με ενέργειες της Σολίκας Σαμπετάι η οργάνωση ΕΜ-ΕΛ έκανε στο Γηροκομείο μια μεγάλη δωρεά ιματισμού.

Η Σολίκα Σαμπετάι (κυρία Σοφία)

Ο Ιωσήφ Σαμπετάι (κ. Ιωάννης)

Το μπλόκο της 23ης Φεβρουαρίου 1944

Του ΚΩΣΤΑ Π. ΦΩΤΟΥ

ΑΠΟ ΤΗ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ
ΚΑΤΟΧΗ ΣΤΑ
ΓΙΑΝΝΙΝΑ

ΑΝ ΚΑΙ συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όμως πολλές λεπτομέρειες για την περίοδο της γερμανικής κατοχής στα Γιάννινα μας είναι άγνωστες. Ιδιαίτερα πολύτιμες είναι οι διάφορες απόρρητες εκθέσεις και αναφορές των στρατιωτικών αρχών κατοχής που βρίσκονται στα διάφορα αρχεία της Γερμανίας (Koblenz, Postdam, Freiburg, Nuremberg και αλλού). Στο μικρό μου αυτό άρθρο θα περιοριστώ σε μερικά έγγραφα που βρέθηκαν στα αρχεία των δικών Nurembergης και αναφέρονται σε μπλόκο των Γερμανών στα Γιάννινα, τη νύκτα 23-24 Φεβρουαρίου 1944, στις πολυάριθμες συλλήψεις Γιαννιωτών και στον εκτοπισμό μέρους αυτών στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Mauthausen, κοντά στο Λιντς της Αυστρίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ του περιστατικού θα κάνω μικρή αναφορά στην προϋστορία των γεγονότων. Η Ήπειρος ανήκε μετά την κατάρρευση (1941), όπως είναι γνωστό στη ζώνη ελέγχου των Ιταλών μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου 1943, οπότε η Ιταλία συνθηκολογεί με τους συμμάχους και εγκαταλείπει τον Άξονα. Ωστόσο από τις 20 Απριλίου 1943 φτάνουν στα Γιάννινα τμήματα της Μεραρχίας Adolf Hitler για αναγνώριση στα πλαίσια του σχεδίου «Άξονας». Το τελευταίο απέβλεπε στην κατάληψη της φίλης Ιταλίας. Τα πραγματικά όμως στρατεύματα φτάνουν στην πόλη τον Ιούνιο του ίδου έτους προερχόμενα από την Αλβανία και συγκροτούν το XXII Ορειβατικό Σώμα Στρατού με διοικητή το στρατηγό Hubert

Lanz. Την εποχή αυτή έχουμε γενικότερη αύξηση των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής στην Ελλάδα καθώς και διοικητικό ανασχηματισμό με σκοπό την πάταξη του αντιστασιακού κινήματος. Η καμπή στην πορεία του πολέμου για τους Γερμανούς (απώλεια Β. Αφρικής, καταστροφή του Στάλινγκραντ, απόβαση συμμάχων στη Σικελία και Καλαβρία, συνθηκολόγηση Ιταλίας) αναβαθμίζει στρατιωτικά το ρόλο της Ελλάδας. Έτσι κατά τους πρώτους μήνες παρατηρείται μια πρωτοφανής τρομοκρατία, εξαιτίας και του φόβου των χιτλερικών δυνάμεων για πιθανή συμμαχική απόφαση στη δυτική Ελλάδα. Αθρόες συλλήψεις και εντοπισμοί για καταναγκαστική εργασία (άλλα έγγραφα της ίδιας συλλογής αναφέρονται σε τέτοια περιστατικά, κυρίως στην περιοχή Καναλαζίου), ισοπέδωση χωριών και καθολική εξόντωση κατοίκων σε περιο-

Abwehr Trupp 377

J., Gen 5. 3. 1944

Br. B. Nr. 61/126

Betr.: Aktion gegen komm. Elemente in Jannina

Bezugl. Anordnung des XIII. Geb. A. K. Ic

An

Gen. Kdo. XIII. Geb. A. K. Ic

Pu. Abw. Trupp-390

nachrichtlich

G. P. P. 621 Aussenstelle Jannina

Nach umfangreichen Ermittlungen, welche vom Abwehr Trupp 377 und der G. P. P. 621 Aussenstelle Jannina getrennt geführt wurde ordnete das Gen. Kdo. XIII. Geb. A. K. Ic eine Razzia gegen komm.

Η πρώτη σελίδα της απόρρητης αναφοράς της Υπηρεσίας Αντικατασκοπείας Ιωαννίνων.

χές που δόθηκαν συχνά αντάρτες ή στα πλαίσια κοινών αντιποίνων και παραδειγματισμού (Κομμένο Άρτας, Μονισιωτίτσα, Λυγγιάδες κ.λπ.). Παράλληλα εκδηλώνεται συστηματική προσπάθεια των Γερμανών για διάσπαση του αντιστασιακού κινήματος και προσεταιρισμό των λεγόμενων εθνικών ομάδων. Σχετική διαταγή εκδίδει ο Χίτλερ και εφαρμόζει ο επιτετραμμένος του στην Αθήνα Neubacher για τον κοινό εχθρό, τον μπολσεβικισμό.

Οι Γερμανοί είναι αποφασισμένοι, στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του φθινοπώρου, να επιβάλουν την τάξη διά πυρός και σιδήρου. Όμως η εφαρμογή των σκληρών μέτρων πυκνώνει τις τάξεις των ανταρτών και έχει αντίθετα αποτελέσματα από τα αναμενόμενα. Έτσι το Γενικό Επιτελείο των Χιτλερικών δυνάμεων αναγκάζεται, από το Δεκέμβριο του '43, ν' αλλάξει τακτική και να επικεντρώσει τις προσπάθειες σε συλλήψεις πολιτικών προσώπων και ηγετικών στελεχών και σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κυρίως εναντίον αριστερών οργανώσεων. Στα πλαίσια αυτής της νέας τακτικής εκδηλώνεται και η νέα επιχείρηση των Γερμανών με το όνομα «Sperber» το Φεβρουάριο του 1944 στην περιοχή των Τζουμέρκων με στόχο κυρίως τον ΕΛΑΣ.

Το μπλόκο στα Γιάννινα

ΠΙΘΑΝΟΤΑΤΑ η ενέργεια αυτή των Γερμανών, που θα δούμε παρακάτω, εντάσσεται στην επιχείρηση «Sperber» και ίσως να επιταχύνθηκε από αντιστασιακές πράξεις στην πόλη που εκδηλώθηκαν με την ευκαιρία της επετείου της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων (21 Φεβρ. 1913). Σύμφωνα με την απόρρητη αναφορά του τμήματος αντικατασκοπείας 377 (πρόκειται πιθανότατα για τα περιβόητα SS) που εντάχθηκε με ημερομηνία 5.03.43 στα Γιάννινα και αποδέκτη την Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση του XXII Ορειβατικού Σώματος Στρατού / Ic (=A2) η επιχείρηση προετοιμάστηκε επιμελώς ύστερα από διασταύρωση πολλών πληροφοριών που συγκέντρωσαν ξεχωριστά τόσο οι παραπάνω τμήμα αντικατασκοπείας 377 όσο και το τμήμα 621 της μυστικής Στρατιωτικής Αστυνομίας.

Ύστερα απ' αυτό η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση, Επιτελικό Γραφείο Ic (=A2) έδωσε τη διαταγή για την εκτεταμένη ενέργεια σύλληψης (μπλόκο) θέτοντας μάλιστα και 600 άντρες στη διάθεση των μυστικών αστυνομικών δυνάμεων. Έτσι δηλαδή θα πρέπει με σιγουριά να πούμε ότι το βράδυ

εκείνο κινηθήκε μια δύναμη εφτακοσίων περίπου ανδρών με αντικειμενικό σκοπό τη σύλληψη «κομμουνιστικών στοιχείων» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται κατά λέξη. Η εκτεταμένη επιχείρηση της νύκτας 23 προς 24 Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε στις 4 η ώρα το πρωί και κατέληξε στη σύλληψη 108 ατόμων. Τα συλληφθέντα άτομα ανακρίθηκαν συστηματικά κατά το διάστημα 24.02 μέχρι 3.03.44. Κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων προέκυψαν δικαιολογημένες αμφιβολίες σχετικά με την ακρίβεια των αποδιδόμενων κατηγοριών από τους λεγόμενους ανθρώπους εμπιστοσύνης (δηλαδή τους καταδότες). Και αυτό ήταν κοινή διαπίστωση και του τμήματος αντικατασκοπείας 377 και της στρατιωτικής μυστικής αστυνομίας 602. Οι ανακρίσεις επανληφθηκαν και διαπιστώθηκε ότι το 75% των συλληφθέντων ήταν «θύματα ψευδών καταγγελιών μιας πολύ επιτήδειας προπαγάνδας μερικών Εβραίων της πόλης».

Για το λόγο αυτό το τμήμα αντικατασκοπείας 377 (δηλ. τα SS) ανέκρινε τέσσερις Εβραίους που ήταν: 1) ο γιατρός Κοφίνας που ήταν και ο πρόεδρος της Ιουδαϊκής κοινότητας, 2) ο γιατρός Lewis, 3) ο έμπορος Koen, 4) και ο επίσης έμπορος Mordekai.

Η ανάκριση πιστοποίησε την ακρίβεια των υποθέσεων, σύμφωνα πάντοτε με την αναφορά και υποστηρίζει ότι οι παραπάνω Εβραίοι εκμεταλλεύτηκαν τη σοβαρή ασθένεια του κυρίου πληροφοριοδότη (V 34) που είχε υποστεί εγχείρηση ήπατος και του προσκόμισαν δήθεν λαθραία ψεύτικο πληροφοριακό υλικό. Για το λόγο αυτό το τμήμα αντικατασκοπείας δίνει εντολή να προσαχθούν οι παραπάνω αναφερόμενοι Εβραίοι την 5η Μαρτίου (ημέρα σύνταξης της αναφοράς) στο χώρο συγκέντρωσης αιχμαλώτων (δηλαδή στο κτίριο της Ζωσιμαίας Σχολής). Παράλληλα γίνεται παράκληση για μη κακοποίηση και «ειδική μεταχείριση» των Εβραίων.

Όσο για τους Γιαννιώτες πολίτες της κατάστασης που ακολουθεί γίνεται πρόταση ν' απομακρυνθούν από την πόλη, δοθείσης ευκαιρίας, και να μεταφερθούν για λόγους ασφάλειας σε στρατόπεδο συγκέντρωσης μέχρι το τέλος του πολέμου. Ακολουθεί μετά η ονομαστική κατάσταση των προσώπων που κρίθηκαν ότι πρέπει να μεταφερθούν. Στην πραγματικότητα υπάρχουν δύο καταστάσεις. Η μια περιλαμβάνει μόνο τους 23 Γιαννιώτες και η άλλη το σύνολο των 23 Γιαννιωτών και τους 4 Εβραίους της πόλης. Στο μεταξύ από την 1η Μαρτίου του ίδιου έτους (1994) αρχίζει η

Η δύναμη της νιότης: νεαροί διαδηλωτές βγαίνουν στους δρόμους στα Γιάννενα, αφηφώντας τις αρχές Κατοχής. (Από το βιβλίο του Μ. Mazower «Στην Ελλάδα του Χίτλερ»).

επιχείρηση για τη σύλληψη και τον εντοπισμό των 1950 περίπου Εβραίων της πόλης και φαίνεται ότι η απομάκρυνση έγινε με χωριστές αποστολές.

Ο κατάλογος των υπολοίπων Γιαννιωτών, που απομακρύνθηκαν από τα Γιάννενα και μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στο Στρατόπεδο συγκέντρωσης Mauthausen (της Αυστρίας, κοντά στην πόλη Λιντς), έχει ως εξής:

1. Βαζάκας Θωμά
2. Δούλιας Γεώργιος
3. Κρασόπουλος Σοφοκλής
4. Φασούλας Βασίλειος
5. Καραζώστας Κωνσταντίνος
6. Πατπάς Αλέξης
7. Γεωργιάδης Γεώργιος
8. Λάμπρου Νικόλαος
9. Φαρμάκης Ελευθέριος
10. Φαρμάκης Χρήστος
11. Φαρμάκης Ενώριος
12. Λαζόπουλος Λάζαρος
13. Κύριος Γεώργιος
14. Κιουρής Παναγιώτης
15. Δημητριάδης Ελευθέριος
16. Θεοδοσίου Βασίλειος
17. Φραγκόπουλος Ακύλας
18. Μεγαλής Αλέξανδρος
19. Δήμος Νικόλαος
20. Μπαρμπούτης Χρήστος
21. Κατσαρός Ενώριος
22. Κατπάς Παναγιώτης
23. Αβραμίδης Ιωάννης

Οι υπόλοιποι συλληφθέντες, κατά την επιχείρηση της νύκτας 23 προς 24 Φεβρουαρίου, αφέθηκαν ελεύθεροι την ίδια ημέρα, δηλαδή στις 3 Μαρτίου του '44.

Τα συνημμένα 23 συνοδευτικά έγγραφα που πιθανότατα θα περιείχαν τα πλήρη στοιχεία και την «ενοχή» του καθένα από τους εντοπισθέντες δε βρέθηκαν στο αρχείο.

Η ανάγνωση της παραπάνω μυστικής αναφοράς, καθώς επίσης και η ανάλογη ιστορική ερμηνεία θα πρέπει να γίνουν με μεγάλη προσοχή. Ωστόσο νομίζω ότι μπορούμε να κάνουμε σε πρώτη φάση, με ασφάλεια μερικές παρατηρήσεις:

α) Για τη «μικρή μας πόλη» το παραπάνω μπλόκο ήταν μια από τις πιο μεγάλες επιχειρήσεις του είδους που έγιναν στα Γιάννενα, ίσως και η μεγαλύτερη.

β) Ο αντισημιτικός σκοπός της Razzia ήταν η σύλληψη και η εντόπιση «κομμουνιστικών στοιχείων» κάτι που συμφωνεί απόλυτα με την πολιτική του επιτετραμμένου στην Αθήνα Neubacher για κοινό αγώνα εναντίον του «μπολσεβικισμού», καθώς επίσης και με το πνεύμα της εκκαθαριστικής επιχείρησης του Φεβρουαρίου «Sperber», την οποία έκαναν οι γερμανικές δυνάμεις στην περιοχή του Αράχθου ποταμού (Τζουμέρκα).

γ) Υπήρχε πιθανότατα εκτεταμένο δίκτυο ανθρώπων εμπιστοσύνης (καταδοτών) που συνεργάζονταν με τις δυνάμεις κατοχής.

δ) Η ενοχοποίηση διακεκριμένων προσωπικοτήτων της Ιουδαϊκής κοινότητας Ιωαννίνων, ότι αυτοί δηλαδή διοχέτευαν λαθραία ψευδείς καταγγελίες για τη σύλληψη Γιαννιωτών του αριστερού χώρου, είναι μία σατανική επινόηση των μυστικών αστυνομικών υπηρεσιών για τη σύλληψη και εξόντωση των Εβραίων της πόλης μας.

[Από τον Ηπειρωτικό Αγώνα,
19 Απριλίου 1995]

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ

Οι Εβραίοι της Ναυπάκτου

Του Χ. ΑΛΧΑΝΑΤΗ

ΕΝ ΝΑΥΠΑΚΤΩ από των αρχαιοτάτων χρόνων είχαν εγκατασταθή Εβραίοι. Ο Χέρτσμπεργ εν τη ιστορία της Ελλάδος αναφέρει ότι από των χρόνων του Φίλωνος και Καλιγόλα (40 μ.Χ.) υπήρχεν Ιουδαϊκή κοινότης εν Αιτωλία.

Ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης, ο οποίος επεσχέφθη την πόλιν κατά το 1147 εύρεν εν αυτή 100

Εβραίους.

Η κοινότης Ναυπάκτου φαίνεται ακμάζουσα κυρίως κατά τον 17ον αιώνα διότι βλέπομεν εν αυτή τρεις συναγωγάς, και διασήμους ραββίνους μεταξύ των οποίων αναφέρονται τους Μωυσή Μπαρ Σολωμών Σέμας, Ριβι Γιακίρ μπεν Σαμπετάι Κοέν και Ιακώβ Μπαρ Γιοσέφ Φιρμάν.

Οι εν Ναυπάκτω Εβραίοι εόρταζον ιδιαίτερον εορτήν «Πουρίμ της Ναυπάκτου», εις ανάμνησιν της σωτηρίας των μετά τον πόλεμον Βενετίας και Τουρκίας. Μετά δ.λ.α. την εν Ναυπάκτω νίκην των Ενετών κατά των Τούρκων συμβάσαν εν έτει 1571, η Ενετική πολιτεία θέλουσα να δείξη την ευγνωμοσύνην προς τον Χριστόν, εύρεν ως καλλίτερον μέσον να εκδιώξη τους Εβραίους εξ όλου του Ενετικού κράτους. Φαίνεται ότι δεν συμπεριελήφθησαν οι Εβραίοι της Ναυπάκτου εις την εκδιώξιν, δι' ο ούτοι εώρταζον εις ανάμνησιν της σωτηρίας των.

Η ανάκλησις του διατάγματος της εξώσεως των εν Ναυπάκτω Εβραίων ωφείλετο (ως εξαγομέν εκ της Ιστορίας των Εβραίων της Τουρκίας υπό Μ. Φράγκου) εις την επέμβασιν του διασημου ιατρού και διπλωμάτου της Τουρκικής αυλής Σολομώντος Εσκιναζή. Ούτος είχεν αποσταλή τότε επί της βασιλείας Σελίμ του δευτέρου (1561-1574) εις Ενετίαν ίνα συζητήση τους όρους της ειρήνης μεταξύ της Πύλης και της Ενετίας.

Γνωρίζων δε την προγραφήν των Εβραίων του Ενετικού κράτους παρεκάλεσε τον τέως πρόξενον της Ενετίας Σοράντζο τον οποίον είχεν ενεργητήση να επέμβη παρά τη συγκλήτω υπέρ των Εβραίων, πολλοί των οποίων ήσαν έτοιμοι προς αναχώρησιν.

Ο Σοράντζο έφερεν εν τη Συγκλήτω ως επιχείρημα

Ταφόπετρα του 15ου αιώνα από το εβραϊκό νεκροταφείο της Ναυπάκτου. (Επί μαρμάρου διαστάσεων 0,35X0,225X0,025).

ότι οι Εβραίοι εκδιωκόμενοι θα κατέφυγον εις την Τουρκίαν όπου θα μετέφερον και την τέχνην της κατασκευής όπλων και κανονίων. Η δε σύγκλητος και ο Δουξ πεισθέντες ανεκάλεσαν το διάταγμα της Εξώσεως. Επί Τουρκοκρατίας οι Εβραίοι της Ναυπάκτου εισέπραττον τους φόρους του κράτους.

Οι περιηγηθέντες την Ελλάδα κατά το 1671 ο Ιάκωβος Σπον και Γεώργιος Ονέλερ αναφέρουν ότι εν Ναυπάκτω κατέλυσαν εις την οικίαν του Εβραίου Σαμουήλ-Σολομών Ογλ υποπροξένου της Γαλλίας, Βενετίας και Αγγλίας ότι υπήρχον εν τη πόλει τρεις Εβραϊκαί συναγωγαί και ότι ο καλλίτερος ιατρός της πόλεως ήτο Εβραίος.

Από τας αρχάς όμως του 18ου αιώνος ήρχισεν η παρακμή της Ναυπάκτου και μετ' αυτής η παρακμή της εν τη πόλει Εβραϊκής κοινότη-

τος. Ούτω ο Pouqueville ο οποίος διήλθεν εκ Ναυπάκτου τω 1817 αναγράφει (τόμ. ΙΙΙ) ότι οι Ιουδαίοι οίτινες ήσαν άλλοτε πολυάριθμοι έφυγον την ερημωθείσαν ταύτην γην, αι δε συναγωγαί των εγκατελείφθησαν δι' έλλειψιν του απαιτουμένου αριθμού των εκκλησιαζομένων.

[Αναδημοσιεύεται από την Ισραηλιτική Επιθεώρηση, του Οκτωβρίου 1915. Άλλα στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Ναυπάκτου έχουν δημοσιευθεί στα τεύχη 37 - αφιέρωμα και 63 του περιοδικού μας].

Νέες Εκδόσεις

*** Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή: «Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών, 1 (1421-1453)»** (Ρόδος 1995, Έκδοση του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου).

Στο βιβλίο αυτό εκδίδονται για πρώτη φορά 342 έγγραφα προερχόμενα από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών που φυλάσσεται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μάλτας, στη Βαλέτα. Πρόκειται για θεμελιώδεις πηγές σχετικές με την ιστορία του Ιπποτικού Τάγματος του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ, όταν αυτό κατείχε τη Ρόδο και τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου.

Ο συγγραφέας διεξήγαγε έρευνες στο παραπάνω αρχείο το 1967, 1981 και 1988· επέλεξε ανάμεσα σε πολλά άλλα τα έγγραφα αυτά, γιατί θέλησε να αποσαφηνίσει τις σχέσεις των κατοίκων των νησιών με ένα διεθνικό, θρησκευτικό και στρατιωτικό Τάγμα του όψιμου Μεσαίωνα. Είναι γνωστό πως οι Ιωαννίτες κατέλαβαν τη Ρόδο το 1310 και την κράτησαν ως το 1522, όταν αναγκάστηκαν μετά από πολιορκία έξι μηνών να παραδώσουν την 1 Ιανουαρίου 1523 το νησιωτικό τους κράτος στους Οθωμανούς.

Τα εκδιδόμενα έγγραφα καλύπτουν τα χρόνια από το 1421 ως το 1453. Η χρονική επιλογή οφείλεται στη διαπίστωση ότι από το 1310 ως το 1420 η υπάρχουσα βιβλιογραφία και οι οικείες πηγές βοηθούν ικανοποιητικά στη γνώση της περιόδου. Για την εκατονταετία 1421-1522 δεν είχε επιχειρηθεί ως τώρα κάποια συστηματική εκδοτική προσπάθεια. Ο συγγραφέας έχει προγραμματίσει άλλους δύο τόμους που θα περιλαμβάνουν ανέκδοτα έγγραφα των ετών 1454-1481 και 1482-1522.

Ο παρών πρώτος ογκώδης τόμος παρουσιάζει πρωτότυπο ενδιαφέρον για ένα ακόμη λόγο: ότι ο συγγραφέας στις πρώτες 200 σελίδες επεξεργάζεται σε βάθος τις προσφερόμενες από τα έγγραφα μαρ-

τυρίες και προβαίνει σε συνθετικό σχεδιάσμα κεφαλαίων άγνωστων για τη μεσαιωνική ιστορία της Ρόδου και της Δωδεκανήσου. Πρόκειται για πρωτοφανή συμβολή στην ιστορική επιστήμη.

Τα σχετικά κεφάλαια αναφέρονται στις κοινωνικές διαβαθμίσεις των νησιωτών (σκλάβοι-πάροικοι-μαρινάριοι-απελεύθεροι), στην πληθυσμιακή διαστροφώση (Έλληνες-Φράγκοι-Εβραίοι-Σύροι-Αρμένιοι κ.ά.), στη δημογραφική πολιτική του Τάγματος, σε περιβαλλοντικά, οικονομικά και τοπογραφικά προβλήματα, στις ορθόδοξες και καθολικές εκκλησίες ή μοναστήρια, στους κτίτορες ή κητόρες τους, στις δύο εβραϊκές συναγωγές, στο πλήθος των τοπωνυμίων και ανθρωπωνυμίων, στην ανάπτυξη του εμπορίου, στο φορολογικό σύστημα, στην απονομή του δικαίου και της δικαιοσύνης, στην εσωτερική οργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, στα αξιώματα και τους αξιωματούχους του Τάγματος και του Κράτους των Ιπποτών, στη διάρθρωση της Ορθόδοξης και της Λατινικής Εκκλησίας.

Το βιβλίο καθίσταται προσιτό και εύχρηστο χάρη στο λεπτομερές γενικό ευρετήριο του. Κοσμείται επίσης με σπάνιο και εν πολλοίς άγνωστο εικαστικό υλικό.

*** Κύζλος Gaston-Cremieux: «Temps Juif, Lecture laïque»** (Εβραϊκοί καιροί - Αναγνώσματα για μη κληρικούς).

Ποια είναι η σχέση των Εβραίων και του χρόνου;

Πως βιώνει κανείς τις πρώτες μέρες του νέου χρόνου όταν αυτός γιορτάζεται πριν την 1 Ιανουαρίου;

Να ανήκει κανείς σ' ένα Ιουδαϊσμό μη θρησκευτικού χαρακτήρα συμβαδίζει άραγε με τον σεβασμό στα θεμελιώδη σημεία αναφοράς του;

Κάτω από την αιγίδα του Κύζλου Gaston-Cremieux μία ομάδα ερευνητών αποτελούμενη από καθηγητές, μηχανικούς, μητέρες, γιατρούς κ.λπ. προσπαθεί να δώσει εκλαϊκευμένες απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα.

Η δουλειά τους ρίχνει φως στους θεμελιώδεις μύθους ενός Ιουδαϊσμού που έχει τις ρίζες του σε μια ιστορία 3.000 ετών (Έκδοση Liana Levi, από την Συλλογή «Opinion»).

*** Σιμόν Πέρες: «Μαχόμενος για την Ειρήνη»** (Εκδοτικός Οίκος Α. Λιβάνη - «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1995)

Η ιστορία του Σιμόν Πέρες είναι η ίδια η ιστορία του Ισραήλ. Ο

SIMON ΠΕΡΕΣ

ΜΑΧΟΜΕΝΟΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ

Σιμόν Πέρες βρέθηκε στο επίκεντρο της πολιτικής ζωής της χώρας από την εποχή της δημιουργίας της. Οι πρόσφατες εξελίξεις στην πορεία των προσπαθειών για ειρήνευση στη Μέση Ανατολή, για τις οποίες βραβεύτηκε με το Νόμπελ Ειρήνης, σε ένδειξη αναγνώρισης των πολύχρονων προσπαθειών του, αποτελούν το αποκορύφωμα μιας ζωής αφιερωμένης στην οικοδόμηση του εβραϊκού κράτους και στην αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ των λαών της βασανισμένης αυτής περιοχής.

*** Μεθοδίου Γ. Φούγια:** «Η Ελληνιστική Ιουδαϊκή Παράδοση» (Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1995)

Η μελέτη αυτή του Επισκόπου Πισιδίας

αφορά τις επιδράσεις του Ελληνισμού επί του Ιουδαϊσμού, μελέτη που θα φανεί χρησιμότητα στις εποικοδομητικές σχέσεις ανάμεσα στους λαούς της Ελλάδος και του Ισραήλ. Αυτή είναι η άποψη του συγγραφέα, ο οποίος ταυτόχρονα προσπαθεί να δώσει μια απάντηση στους ιστορικούς, που δεν καταλαβαίνουν πώς ένας τόσο μικρός και απομονωμένος λαός, όπως οι Εβραίοι, μπόρεσε να γίνει θρησκευτικά και πολιτικά κοσμοϊστορικός.

Το βιβλίο είναι συνέχεια του «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός» και τα βοηθήματά και οι πηγές είναι πλούσια, όσα σχεδόν και στο προηγούμενο. Αυτό από μόνο του πείθει για το εμπειριστατωμένο της μελέτης, καθώς και η πληρότητα του συγγραφέα, από επιστημολογικής κυρίως απόψεως.

*** Νέστορα Μάτσα:** «Η ιστορία των χαμένων περιστεριών. Ημερολόγιο ενός παιδιού στον εμφύλιο» (Εκδόσεις Τ. Πισιδίος, Αθήνα 1995).

Πρόκειται για τη μαρτυρία ενός παιδιού που έζησε, έπειτα από την

πικρή δοκιμασία της Κατοχής, την τραγωδία του Εμφυλίου. Ένα ημερολόγιο γραμμένο στις μέρες της φωτιάς. Μισόν αιώνα μετά, το κείμενο αυτό έχει πάντα μια άμεση επικαιρότητα.

Το νέο βιβλίο του Νέστορα Μάτσα συμπληρώνει την καταγραφή των τραγικών ημερών της Κατοχής, μέσα από τις γεμάτες απορία και ανθρωπινή συγκίνηση σημειώσεις ενός παιδιού του πολέμου. Η έκδοση εμπλουτίζεται από τα σχέδια του παιδιού, καθώς και από μια σειρά από φωτογραφίες-ντοκουμέντα εκείνης της εποχής.

*** Ιάκωβου Χανταλί:** «Από το Λευκό Πύργο στις Πύλες του Άουσβιτς» (Ίδρυμα Ετς Αχαΐμ Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995)

Βιβλίο καθαρά αυτοβιογραφικό του Τζέκυ Χανταλί διηγείται τη ζωή του που άρχισε στη Θεσσαλονίκη το 1927 ως μέλος μιας εύπορης οικογένειας, για να περάσει μέσω του Άουσβιτς και μετά από μακρά πορεία επιστροφής να καταλήξει στο Ισραήλ (όπου το πρώτο σπίτι του ήταν ένα γκαράζ που το

νοικιάσανε για κατοικία). Στο Άουσβιτς εξοντώθηκαν το 1943 ο πατέρας, η μητέρα, τα δύο αδέρφια, οι τρεις αδελφές κι ο παππούς του συγγραφέα. Το βιβλίο αυτό, για το οποίο ο Νομπελίστας Ελί Βιζές γράφει στον πρόλογό του «Λόγια Ψιθυριστά, αλήθεια που πονάει», κυκλοφόρησε το 1992 στα εβραϊκά στο Ισραήλ, μεταφράστηκε στα αγγλικά και στη συνέχεια στα ελληνικά από τον ραβίνο κ. Ηλία Σαμπεταϊ.

*** Εμμανουέλ Λεβινάς:** «Τέσσερις ταλμουδικές μελέτες» (Πόλις, Αθήνα 1995).

Ο Εμμανουέλ Λεβινάς είναι ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του αιώνα μας. Εβραϊκής καταγωγής ο ίδιος, έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το Ταλμούδ, δηλαδή την καταγραφή μιας προφορικής παράδοσης που ρυθμίζει την καθημερινή και λατρευτική ζωή καθώς και την σκέψη — της ερμηνείας των γραφών συμπεριλαμβανομένης — των Εβραίων. Απόσταγμα της σκέψης αυτής αποτελούν οι «Τέσσερις Ταλμουδικές Μελέτες» που μεταφράστηκαν μόλις στα ελληνικά από τον Σταύρο Ζουμπουλάκη. Το βιβλίο μπορεί να ενδιαφέρει τον Έλληνα αναγνώστη γιατί ο σχολιασμός των ταλμουδικών κειμένων από τον Λεβινάς δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια κολοσσιαία απόπειρα να μεταφραστεί, όπως λέει ο ίδιος, το Ταλμούδ στα ελληνικά, δηλαδή στη γλώσσα της φιλοσοφίας.

* **Ερρίκον Σεβίλια:**
«**Αθήνα-Αουσβιτς**»
(Βιβλιοπωλείον της
«Εστίας», Αθήνα
1995).

«**Ε**ίμαι ένας άνθρωπος απλός. Εγεννήθηκα στην Αθήνα στην παλιά καλή εποχή, το 1901, σε μία μεγάλη οικογένεια με δέκα παιδιά. Εφοίτησα στο ιταλικό σχολείο και έμαθα τα ιταλικά και τα ελληνικά αλλά, επειδή η οικογένειά μου ήτο πτωχή, με διέκοψαν από το σχολείο της ημέρας και συνέχισα στο νυχτερινό. Ποτέ, ούτε εγώ ούτε η οικογένειά μου, δεν είχαμε δοσοληψίες με το νόμο.

Σε ηλικία δώδεκα ετών, οι γονείς μου με

έβαλαν σε ένα εργοστάσιο δερματίνων ειδών και έμαθα την τέχνη και το 1917 άνοιξα δικό μου εργοστάσιο δερματίνων και σιγά σιγά απέκτησα ένα καλό και σεβαστό όνομα. Το 1919 κατετάγην στο στρατό και επήγα στην Μικρά Ασία και υπηρέτησα στην 3ην Μεραρχία. Τον Οκτώβριο

του 1921 εφονεύθη ο αδελφός μου — ανθυπολοχαγός εις την 2αν Μεραρχία (...) Το 1923 απελύθην από το στρατό. Τότε άνοιξα πάλι ένα εργοστάσιο δερματίνων ειδών και εργαζόμουν καλά. (...).

Το 1936 πανδρεύθηκα και έγινα ένας καλός οικογενειάρχης· απέκτησα και μια κορούλα που έγινε η φροντίδα και ο σκοπός της ζωής μου.

Αλλά, η κακή μοίρα δεν με άφησε να χαρώ. Σε μένα έτυχε η μεγάλη περιπέτεια που ήλθε ανεξήγητα και αναπάντεχα, με άρπαξε σαν σίφουννας στα φτέρια του, με ανασήκωσε ψηλά (...). Επτά φορές είδα τον θάνατο πρόσωπο με πρόσωπο, και άλλες πολλές φορές παράξενα περι-

στατικά τον διώξαν από μπροστά μου, έτσι, ξαφνικά και αστραπιαία, χωρίς να ξέρω ούτε να καταλαβαίνω καλά καλά τι γίνεται. Το ότι όλα αυτά τελικά ερείπωσαν το σώμα και τη ζωή μου δεν είναι παράδοξο.

Γύρισα πίσω στη ζωή, στον τόπο που γεννήθηκα και έζησα, αλλά γάτι αλλιώτικο άρχισε να σχηματίζεται μέσα μου...».

Από την εισαγωγή του συγγραφέα Ερρίκον Σεβίλια ο οποίος τραυματίστηκε θανάσιμα από μια μοτοσικλέτα, στις 22 Μαΐου 1974.

Το βιβλίο συνοδεύεται από ιστορικό σχέδιο του κ. Ν. Σταυρουλάκη για την παρουσία των Εβραίων στην Ελλάδα.

Τα αποκαλυπτήρια της προτομής Μ. Φριζή

— Στο Πολεμικό Μουσείο

Την Δευτέρα 4 Δεκεμβρίου 1995 έγιναν στο Πολεμικό Μουσείο από τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας κ. Γεράσιμο Αρσένη τα αποκαλυπτήρια της προτομής του ομοθρήσκου μας Συνταγματάρχη Μορδοχαίου Φριζή.

Στην τελετή παρέστησαν ο Υπαρχηγός ΓΕΕΘΑ Αντιστράτηγος κ. Ν. Σταμπούλης, εκπρόσωποι των Στρατιωτικών Αρχών, εκπρόσωποι των Εβραϊκών Οργανώσεων, καθώς και η οικογένεια του αιμνήστου Συνταγματάρχη.

Κατά την τελετή μίλησαν ο πρόεδρος του Πολεμικού Μουσείου Αντιστράτηγος κ. Νικ. Μπέμπας, ο οποίος αναφέρθηκε στην πολεμική δράση του συντάγματος Φριζή το οποίο

έμεινε στην Ιστορία ως «Φριζαίοι» και ο Υπουργός κ. Γεράσιμος Αρσένης ο οποίος ανέφερε ότι ο

ηρωικός θάνατος του Μ. Φριζή αποτελεί παράδειγμα για τους νεότερους αξιωματικούς αλλά και για τη νεολαία της Ελλάδος. Τέλος ο πρόεδρος του ΚΙΣ κ. Νισήμ Μαΐς είπε μεταξύ των άλλων: «Οι Εβραίοι της Ελλάδος, οι οποίοι έχουμε μια συνεχή ιστορική παρουσία 2.300 ετών στον ελλαδικό χώρο, συνεχίζουμε πάντα με την ίδια αυταπάτη να υπηρετούμε και να υπερασπίζουμε τα ελληνικά ιδεώδη, τα οποία είναι συνυφασμένα με ό,τι ανώτερο και πιο πολύτιμο διαθέτει ο άνθρωπος». Τέλος ευχαρίστησε εκ μέρους της οικογενείας Φριζή ο γιος του κ. Ιακ. Φριζής.

Ο υπουργός Εθνικής Άμυνας κ. Γ. Αρσένης ενώ πραγματοποιεί τα αποκαλυπτήρια της προτομής

• Ο Συνταγμα- τάρχης Μ. Φριζής:

✓ Ο ιστορικός κ. Βασι-
λης Ιω. Κραφίτης ανα-
φέρει τα παρακάτω:

«Ο Μορδοχαίος Φρι-
ζής του Ιακώβ γεννήθηκε
την 1ην Ιανουαρίου 1893
στη Χαλκίδα της Εύβοι-
ας. Απόφοιτος του
Γυμνασίου της γράφτηκε
στη Νομική Σχολή του
Εθνικού Πανεπιστημίου
με αριθ. Μητρώου 32657.
Φέρεται ότι έτυχε του
πτυχίου της Νομικής,
όπως από βιογράφους
του προκύπτει και συγκε-
κριμένα: Κεντρικόν
Ισραηλιτικόν Συμβού-
λιον, Αθήνα 1977 «Μορ-
δοχαίος Ι. Φριζής», επι-
μέλεια και παρουσίαση
Γ.Κ. Ζωγραφάκη, σελ. 14:
«... πήρε το πτυχίο της
Νομικής. Δεν ήσκησε
ποτέ το επάγγελμα του
δικηγόρου»!.

Κατά τον ανωτέρω
βιογράφο του και
άλλους, κυρίως δημοσιο-
γράφους, η πορεία στη

ζωή του Μορδοχαίου
Φριζή έχει ως ακολού-
θως: κατετάγη νεότατος
στο στρατό με το βαθμό
του λοχία, φοιτώντας στη
συνέχεια στη Σχολή
Ουλαμού, από την οποία
το 1916 απεφοίτησε με
το βαθμό του εφεδρου
Ανθυπολοχαγού. Στις
τάξεις του στρατού παρέ-
μεινε το 1919 ως μόνιμος
ανθυπολοχαγός, προα-
χθείς την 25-7-1922 εις
Υπολοχαγόν και την 13-
12-1923 εις Λοχαγόν.

Στην περίοδο της
καταρρεύσεως του μετώ-
που μας στη Μικρασιατι-
κή Εκστρατεία, αιχμαλω-
τίστηκε την 22-8-1922 με
άλλους αξιωματικούς,
όλων των απολυθέντων
την 13-8-1923. Κατά την
εφημερίδα «Βραδυνή»
φύλ. της 5-12-1970, ο
Φριζής παρακολούθησε
στην Ανώτερη Σχολή
Πολέμου της Γαλλίας, με
την προαγωγή του δε σε
Ταγματάρχη, υπηρέτησε
καθηγητής στην Σχολήν
Εφαρμογής Πεζικού. Τον
Μάιον του 1940 προή-
χθηκε σε αντισυνταγμα-
τάρχη² του πεζικού.

Η 28 Οκτωβρίου 1940
(έναρξη του Ιταλικοελλη-
νικού Πολέμου) βρήκε
τον Φριζή Διοικητή του
Υποτομέα Δελβινακίου,
από τις δυνάμεις του δε
συνελήφθησαν οι πρώτοι
Ιταλοί αιχμάλωτοι. Κατά
την περίοδο από της
10ης μέχρι 28-11-1940,
επί κεφαλής του αποσπά-
σματός του κατέλαβε το
Παλιονέρι, τη Μελισσό-
πετρα, την Τσάρποβα, το
Χάνι Μερτζάνης, διάβη-
κε το ποτάμι Λογαρίτσα
και κινήθηκε για το
ύψωμα 900 στο Μάλι -
Μπάρδας όπου και συνά-
ντησε ισχυρή αντίσταση.
Την 29-11-1940 κυρίεψε
τα υψώματα Νόβο-Σέλα
και Τρεμίσι, με στη συνέ-
χεια προώθηση στο ποτά-
μι Λούμνιτσα ως τη
γραμμή Κόσσοβα-Καρ-
δαμίτσι. Την 30-11-1940
συνέλαβε αιχμαλώτους
200 Ιταλούς στρατιώτες.
Την 4-12-1940 κυρίεψε τη
Χότοβα και το Μάλι -
Μπάντα. Την 5.12.1940
βρέθηκε στα προκεχωρη-
μένα τμήματα της περιο-
χής Πρεμετής. Αιφνιδια-
στικά, και από δύο
κατευθύνσεις παρουσιά-
στηκαν σμήνη της Ιταλι-
κής αεροπορίας, οι αξιω-
ματικοί των οποίων
είχαν γνώση ότι εκεί δεν
υπήρχε αντιαεροπορική
άμυνα. Έτσι βομβάρδι-
ζαν και πολυβολούσαν
από χαμηλό ύψος.

Ο γενναίος αξιωματι-
κός Μορδοχαίος Φριζής
εκινείτο έφιππος με τους
επίσης έφιππους αξιωμα-
τικούς επιτελείς του, οι
οποίοι αφίππευσαν
παρακαλούντες τον γεν-

ναίο διοικητή τους ν'
αφιππεύσει για να προ-
φυλαχτεί, ώστε να διασω-
θεί, όπως συνέβη μ' εκεί-
νους. Αλλά, όπως δίκαια
και ορθολογιστικά έγρα-
ψεν ο αείμνηστος Στρα-
τής. Ν. Αθανασάκος³:

«Ο συνταγματάρχης
Μορδοχαίος Φριζής,
παρ' ότι εγνώριζε ότι διέ-
τρεχε κίνδυνο ως έφιπ-
πος, διότι τα θραύσματα
των βομβών έχουν δια-
σποράν καθ' ύψος δεν
αφίππευσε. Κατά το
πιστεύω μου, αφήφισε
τον κίνδυνο και περιφρό-
νησε τον θάνατο, πέφτο-
ντας νεκρός στο πεδίο
των μαχών υπέρ της
πατρίδος και της ελευθε-
ρίας. Η δόξα και η τιμή
καλύπτουν την μνήμη
του, η οποία θα είναι
αιώνια».

Ο ήρωας-ηρώων Μορ-
δοχαίος Φριζής θάφτηκε
στον τόπο που έπεσε από
τον ιερέα της Ταξιαρ-
χίας, ο οποίος ακουμπώ-
ντας το χέρι του στο
ματωμένο κεφάλι αυτού,
επαναλάμβανε την
Εβραϊκή προσευχή:
«Άκουε Ισραήλ, ο Θεός
είναι εις και Μόνος»⁴.
Από τότε, δίκαια έγινε
θρύλος. Στην κεντρική
πλατεία της Χαλκίδος,
έγινε την 7-11-1971 η
τελετή αποκαλύψεως της
προτομής (έργο του γλύ-
πτη Μιχ. Τόμπρου) στην
οποία, επίσημα προσκα-
λεσμένος, παρευρέθηκε ο
συγγραφέας του παρό-
ντος κειμένου.

Μερικοί, τιμώντες
δίκαια τη μνήμη του
Μορδοχαίου Φριζή,

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרון

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΝΙΣΗΜ ΜΑΪΣ
Συνομηλ. 2 • 104 39 ΑΘΗΝΑ

Διανέμεται δωρεάν

εγραψαν ανεξαρτητα ότι ο ηρωικός αυτός Αντ/ρχης υπήρξε ο πρώτος Έλληνας αξιωματικός που έπεσε μαχόμενος κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940. Ο εμβριθής πνευματικός άνθρωπος, αείμνηστος Στρατής Αθανασάκος, στην Εφημ. «Η Θεσπρωτική», φύλ. 5715 της 27.12.1988, τεκμηριωμένα αποδείχνει, ότι: «ο πρώτος αξιωματικός Έλλην νεκρός Αλέξανδρος Διάκος εκ Δωδεκανήσου, ο οποίος έπεσε την 1-11-1940, στη δε συνέχεια μνημόνευσε πεσόντες από 28 Οκτω-

βρίου μέχρι 30 Νοεμβρίου 1940 στο μέτωπο της 8ης Μεραρχίας Ηπείρου έξι (6) αξιωματικούς. Ελληνοεβραϊέ Αντισυνταγματάχη Μορδοχαίε Φριζή:

Είσαι πάντα παρών ως Ήρωας-Ηρώων:

Με ανθρώπινη και εθνική (ελληνική) συνείδηση, κλείνω το παρόν δοκίμιο τιμώντας την ανδρεία και θυσία του, με τον προγονιστόν λόγον:

— «Ει γαρ εισίν οι θεοί σοφοί, εύψυχον άνδρα πολεμίων θανόν θ' υποκούφη καταμπύσχουσιν εν τήμβω χθονί, κακούς δ' εφ' έρμα στερε-

όν εκβάλλουσι γης».

— Ήτοι: «Εφ' όσον οι θεοί είναι πράγματι σοφοί, όπως λέγουν, όταν ένας ήρωας αποθάνη πολεμών γενναία, κάνουν την γην, η οποία τον σκεπάζει, ελαφράν· αντίθετα δε, αφήνουν ασυγκίνητοι τους ανανδρους και τους δειλούς να κείτονται άταφοι και ξαπλωμένοι επάνω εις το σκληρόν χώμα, όπου θα πέσουν».

Ευριπίδη: (Ελένη, στ. 851-854)

Σημειώσεις:

1. Επειδή από άλλους βιογράφους του φέρεται, ότι

δικηγόρησε, αποταθήκαμε στη Νομική Σχολή Αθηνών, η οποία μας εγνώρισεν, ότι το Αρχείο της είναι από το έτος. 1922 και μετά γι' αυτό και αδυνατούσε να ικανοποιήσει το αίτημά μας (έγγραφό της, αριθ. πρωτ. 1571/24-7-1990). Αλλά και η όλη, όπως πιο πάνω διαδρομή του (χρονικής βάσεως), πείθουν ότι δεν ένυχε τον πτυχίον της Νομικής. Επίσης ο φίλος του Ευστρ. Αθανασάκος, δικηγόρος, με διαβεβαίωσε ότι ο Μ. Φριζής δεν είχε πτυχίο Νομικής.

2. Εφημ. «Δύναμις» Κερκύρας, φύλ. της 13-5-1940.

3. Εφημ. «Η Θεσπρωτική» φύλ. 27-12-1988.

4. Εφημ. «Βραδυνή» της 5-12-1970.

ΠΑΛΙΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Από το Στέδερ του Πέσσαχ για τα παιδιά του Δημοτικού Σχολείου της Ισραηλτικής Κοινότητας Αθηνών στο χώρο της παλαιάς Συναγωγής. Διακρίνονται στο βάθος οι: Κ. Κωνσταντίνης, Σαλιέλ Κοέν, Λάζαρος Ελιέξερ και δασκάλες του εβραϊκού Σχολείου.

Εορτή στην παλαιά Συναγωγή Αθηνών. Διακρίνονται οι Αιμίλιος Χαΐμης, Αντζελ, Κ. Κωνσταντίνης, Ραββίνος Μπαρτζιλάι και Σαλιέλ Κοέν.

Πίνακας Περιεχομένων

ΙΗ' Τόμου «Χρονικών»

(1995, τεύχη 135-140)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΕΥΧΩΝ

Τεύχος 135 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1995)

Τεύχος 136 (Μάρτιος - Απρίλιος 1995)

Τεύχος 137 (Μάιος - Ιούνιος 1995)

Τεύχος 138 (Ιούλιος - Αύγουστος 1995)

Τεύχος 139 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1995)

Τεύχος 140 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1995)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ααρών Μπέλλα, 135/30*

Αλεξιάδης Γ.Σ., 135/2

Αλεξιάδης Γιάννης, 138/15

Αλεξίου Γεώργιος, 137/6

Αποστολίδης Ρένος, 139/4

Αποστόλου Άννα, 138/3

Αρούχ Αλβέρτος, 136/30

Βακαλοπούλου Μπέττυ, 136/26

Βαφελιά Ευαγγελία, 135/7

Beldiceanu Nicoara, 135/26

Βουκελάτος Γεώργιος, 136/41

Γραμματικάκης Γεώργιος, 138/12

Δεμπόνος Αγγελο-Διονύσης, 135/20

Δήμου Νίκος, 139/6

Ζαφείρης Χρήστος, 136/35

Ζούμπος Γεώργιος, 138/8

Θεοδώρου Βικτώρια, 139/3

Κακατσάκη Χρύσα, 139/3

Κακογιάννης Θανάσης, 136/10

Κανελλόπουλος Παναγιώτης, 138/2

Καπετανγιάννης Βασίλης, 136/24

Καράλης Σπύρος, 135/3

Καραντινός Νίκος, 136/40

Κατσαούνος Σπύρος, 135/12

Κονιδάκης Ι.Μ., 137/2

Κοράκης Δημήτρης, 140/13

Κοταμανίδου Εύα, 136/36

Κούμας Κωνσταντίνος, 137/27

Κουφαχείλης Στέλιος, 135/24, 140/19

Κωνσταντίνης Κανάρης, 137/13, 139/9

Λάμπρας Γιάννης, 136/20

Λιάκος Αντώνης, 136/17

Λουκάτος Δημήτρης, 139/5

Μαζάουερ Μαρκ, 136/10

Μαλεβίτσης Χρήστος, 136/29, 139/2

Μάτσας Νέστορας, 138/16

Μητσαλιάς Γιώργος, 136/32

Μητσάκης Γιώργος, 140/24

Μιχαλοπούλου Αμάντα, 140/18

Μουζέλης Νίκος, 136/16

Μπαϊλής Πάνος, 136/35

Μπαλτά Ευαγγελία, 139/10

Μπίσμπας Σωτήρης, 138/15

Μπουκάλας Παντελής, 136/28

Νορντάου Μαξ, 135/34

Παναγουλοπούλου Αθηνά, 139/12

Παπαδημητρίου Ρούλα, 137/26

Παπαδοπούλου Τέτα, 136/24

Παπανδρόπουλος Αθανάσιος, 136/33

Πίνη Μαίρη, 136/22

Πλήκα Μαρούλα, 136/10

Πλωρίτης Μάριος, 137/3, 140/2

Σαμπεθάνι Ματίλδη, 136/18

Σβαρνόπουλος Στ., 138/14

Σκόκος Κωνσταντίνος, 135/11

Σπηλιοπούλου Πουλχερία, 140/20

Σταματίου Βάσω, 136/38

Tanner Marcus, 140/16

Τσικρίκας Θωμάς, 140/10

Τσινικόπουλος Δημήτρης, 139/16

Τσόμπανος Γιάννης, 137/11

Χάιδου Ρούλα, 136/20

Χάλτερ Μάρεκ, 139/15

Χασσίδ Σαμ, 140/5

Χατζηϊωαννίδου Έφη, 136/28

Χριστόδουλος (Μητροπολίτης Δημητριάδος), 136/5

Χρυσοστομίδης Σοφιανός, 136/9

* Ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στο τεύχος και ο δεύτερος στη σελίδα του συγκεκριμένου τεύχους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

- Αϊνστάιν Αλβέρτος, 138/12
 Αντισημιτισμός, 135/3, 138/3
 Απελευθέρωση (των Αθηνών), 139/4
 Ασέρ Μπεν Ιακώβ, 139/9
 Βιτάλ Γιακίνος, 135/20
 Γατανάς Χριστόφορος, 139/7
 Εβραίοι (βουλευτές), 140/5
 Εβραίοι (κατά την Κατοχή), 137/14, προσωρινό
 Σύνταγμα της Ελλάδος 1822, 137/27
 Εβραίοι (ποίημα για...), 140/24
 Ελευθερία (Θρησκευτική), 137/2
 Έλληνες και Εβραίοι (Σχέσεις), 138/2, 139/2, 139/5
 Επιμελητήριο (Εμπορικό και Βιομηχανικό
 Θεσ/νίκης), 135/7
 Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, 135/11
 Ισραηλιτική Κοινότητα Βέροιας, 138/14
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ευρίπου, 139/10
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων, 140/13
 Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 137/6
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 138/8
 Ισραηλιτική Κοινότητα Τριτάλων, 135/26
 Ισραηλιτική Κοινότητα Φλώρινας, 137/11
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χανίων, 139/3
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου, 139/7 κ.ε.
 Καϊμης Τζούλιο, 140/18
 Μακεδονία-Θράκη, 135/30, 135/34
 Ολοκαύτωμα, 135/12, 136/αφιέρωμα, 137/3, 137/26,
 138/16, 139/12, 140/10, 140/20
 Όπερες (από Παλαιά Διαθήκη), 140/19
 Ποίηση (Εβραϊκή), 139/16
 Ρατσισμός, 135/2
 Σοσιαλισμός, 135/2
 Συναγωγή (στο Σεράγεβο), 140/16
 Τέχνη (Βιβλική), 135/24
 Φανατισμός, 140/2
 Φριζής Μορδοχάιος, 140/3
 Χριστιανικός (Αντισημιτισμός), 135/3

Γράμματα στα «Χρονικά»:

- **Δημ. Γιαννακοπούλου:** Οι Εβραίοι στη Θεσσαλία, 137/29, • **Νίκου Ταχσιόδη:** Η σωτηρία των Εβραίων της Κατερίνης, 137/29, • **Γεωργ. Σαρηγιάννη:** Σοσια-

λισμός και Ρατσισμός, 137/30, • **Αιμ. Δημητριάδη:** Γύρω από τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, 137/31.

Ανακοινώσεις:

Εσδρά Μωυσή περί Κ. Κούμα, 137/27

Παλιές φωτογραφίες:

Εορτασμός της εθνικής επετείου στην παλαιά Συναγωγή Αθηνών, 135/34. Επιδείξεις του παλαιού Δημοτικού Σχολείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών, 135/34. Εξώφυλλο περιοδικού Κερκύρας (1824): «Η Ισραηλιτική Οικογένεια», 137/28.

Βιβλία (παρουσίαση):

Αιμ. Δημητριάδη «Φοίνιξ Αγερως - η Θεσ/νίκη του 1925-35», 135/35. Νεκτ. Κατσογιάννου «Τα παραδοσιακά επαγγέλματα στα Τρίκαλα», 135/36. Ιωσ. Χασσιδ «Προσαρμογές και ανταγωνιστικότητα στην ελληνική βιομηχανία», 137/32. Τάσου Φάλκου «Το Χρονικό των Δικαίων», 137/33. Πάνου Τσολάκη «Η Εβραϊκή συνοικία της Καστοριάς», 137/33. Μητροπολίτη Μ. Φούγια «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός», 137/34. Ερ. Αμαρίλιο-Κούνιο «Πενήντα χρόνια μετά: Αναμνήσεις μιας Σαλονικιώτισσας Εβραίας», 138/17. L.

Chabry-An. Chabry «Οι μειονότητες εθνικές και θρησκευτικές στην Μέση Ανατολή», 138/17. Σωτ. Παπαστρατή «Μέρες του 1943-1944 στην Είβοια», 138/17. Αλμπέρ Κοέν «Καρφογάφτης», 139/18. Λέο Περούτς «Νύχτες κάτω από την πέτρινη γέφυρα», 139/18. Louis Jacobs «The Jewish Religion: a Companion», 140/23. Στέλιου Κοψαχείλη «Η μουσική της Ευρώπης μέσα από ένα Ελληνικό Μουσείο», 140/23. Jacques Taieb «Το να είσαι Εβραίος στο Μαγκρέμπ τις παραμονές του Αποικισμού», 140/23.

Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

Συνέχεια από τη σελ. 2

αρουραίους. Οι πρακτικές συνέπειες είναι γνωστές...

ΚΑΙ ΟΜΩΣ, τέτοιου είδους χαρακτηρισμοί συμβαίνουν σήμερα, σε μια δημοκρατική πολιτεία όπως η Ελλάδα. Υπάρχει κάτι το ανησυχητικό και το ανοίκειο, κάτι που έχουν πάρει θέση ενάντια στην εθνικιστική υστερία. Όταν ο πρώην πρόεδρος της Δημοκρατίας παρασύρεται σε τέτοιους χαρακτηρισμούς, τότε αυτό αποτελεί βαρύτατο εκτροχιασμό της πολιτικής κουλτούρας του τόπου. Διότι η ξέρει ακριβώς τη σημασία της λέξης «αρουραίος» στην εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα, και τη χρησιμοποιεί παρ' όλα αυτά, ή δεν την ξέρει, οπότε αποδεικνύει πολιτική άγνοια· αλλά και στις δύο περιπτώσεις δεν συγχωρείται και αυτό αποτελεί βαρύτατο παράπτωμα ηθικής και πολιτικής δεοντολογίας.

ΠΟΣΟΙ ΠΗΡΑΝ στα σοβαρά αυτούς τους χαρακτηρισμούς και πόσοι ενοχλήθηκαν; Φοβούμαστε ότι η διάλυση των πολιτικών ηθών είναι τέτοια, ώστε όλα αυτά περνούν «στο έτσι», χωρίς ουσιαστικές αντιδράσεις και με χαριτολογήματα. Θα θέλαμε, ωστόσο, να επιστήσουμε την προσοχή των αναγνωστών μας στο ότι παρόμοιοι χαρακτηρισμοί στη Γερμανία, τη Γαλλία και αλλού, θα είχαν ξεσηκώσει θύελλα διαμαρτυριών. Επομένως, εδώ έχουμε ένα παράδειγμα της κρίσης των πολιτικών ηθών· ένα άλλο σύμπτωμα αυτής της κρίσης αναλύσαμε πρόσφατα σ' αυτή τη στήλη, αναφορικά με την αυτοκτονία του τέως πρωθυπουργού της Γαλλίας Μπερεγκοβούα, και τις αντιδράσεις απέναντι σ' αυτήν. Ο πρόεδρος Μιτεράν, όχι μόνο ένας πολιτικός άνδρας αλλά και ένας στοχαστής των ανθρωπίνων πραγμάτων, που βαθύτατα συγκλονίστηκε από αυτό το τραγικό γεγονός, έδειξε πώς ένας πρόεδρος Δημοκρατίας με ανάστημα πρέπει να αντιδράει σε τέτοιες περιστάσεις. Δεν δίστασε στην κηδεία του Μπερεγκοβούα να κατακρίνει ολόκληρη την πολιτική τάξη, τον Τύπο και τα μέσα ενημέρωσης της Γαλλίας, λέγοντάς τους ότι «όταν κανείς ρίχνει το όνομα ενός ανθρώπου

στα σκυλιά, τότε αυτό είναι το αποτέλεσμα».

ΣΤΑ ΣΚΥΛΙΑ Η ΣΤΟΥΣ ΑΡΟΥΡΑΙΟΥΣ: το ερώτημα είναι ποιοι είναι οι αρουραίοι. Όπως ξέρουν οι αναγνώστες μας, έχουμε πάντα συνειδητά και για λόγους αρχής απορρίψει κάθε εμπάθεια και χυδαιότητα στον πολιτικό λόγο, απ' όπου κι αν αυτός προέρχεται. Ωστόσο, η εμπάθεια και η χυδαιότητα χαρακτηρίζουν σε σημαντικό βαθμό τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, καθώς και τον πολιτικό λόγο στην Ελλάδα. Θεωρούμε πολιτικό εχθρό και εχθρό της Δημοκρατίας αυτόν, που διαδίδει και ανέχεται εθνικιστικές, ρατσιστικές και μηδενιστικές αντιλήψεις. Ωστόσο, δεν θα τον ονομάζαμε ποτέ «αρουραίος», γιατί ακριβώς αυτό θα ήθελε. Γιατί έτσι θ' αποδείκνυε αυτό που γυρεύει να επιβάλει, το ότι δηλαδή ο άνθρωπος είναι από τη «φύση» του ζωώδης και ότι το μόνο που μετράει είναι ο φονικός (συλλογικός και ατομικός) εγωισμός και ο πόλεμος όλων εναντίον όλων.

ΓΙΑ ΟΣΟΥΣ δεν το έχουν καταλάβει και αφήνονται στην ανασφάλειά τους να σαγηνευθούν από τις εθνικιστικές και ρατσιστικές σειρήνες στο όνομα του «εθνικού συμφέροντος», γι' αυτούς πρέπει να ειπωθεί εδώ ότι πάνω από το «εθνικό συμφέρον» υπάρχει η ανθρωπινή αξιοπρέπεια (βλέπε στην Αντιγόνη του Σοφοκλή), η οποία απαγορεύει να χαρακτηρίσει κανείς κάποιον «αρουραίος» (ή με κάποιο άλλο όνομα του ίδιου τύπου).

ΟΠΟΙΟΣ το πράξει αυτό, χάνει την αξιοπρέπειά του και η ονομασία αφορά τον ίδιο.

ΠΟΛΛΟΙ ΜΙΛΟΥΝ σε σχέση με αυτά για «κρίση»· αλλά αυτή η λέξη έχει γίνει «καραμέλα», και για πολλούς σημαίνει την μοιρολατρική διαπίστωση μιας αρνητικής κατάστασης και την πρόσαρμογή σ' αυτήν. Όπως στην «πανούκλα» συμπαρασύρουν και εκείνους που διαφωνούν με αυτή τη στάση. Δεν είναι όμως ποτέ αργά για να πράξει κανείς διαφορετικά, να πάει ενάντια στο ρεύμα του κομπορμιισμού. Οι ορδές των αρουραίων δίνουν το μοντέλο όντων, που δεν έχουν καμία ύπαρξη εκτός της ορδής και στα τυφλά συντελούν το έργο της καταστροφής αυτοκαταστρεφόμενα. Κάθε προπαγάνδα και κάθε ξύλινη ή χυδαία γλώσσα δολοφονούν τον ζωντανό, κριτικό λόγο και προετοιμάζουν έτσι το έδαφος για την καταπίεση και εξόντωση των ανθρώπων, όταν η συγκυρία το επιτρέπει.

Από τον Οικονομικό Ταχυδρόμο
15 Ιουλίου 1993

ENGLISH SUMMARY

OF THE CONTENTS OF ISSUE No 141

January · February 1996

✓ With reference to the work of the great French writer Albert Camus «The Plague», professor Th. Lipovatch explains the rapid spread of the *ideology of nihilism and totalitarianism* in our times. These ideologies pave the way for oppression and extermination to take place, when the circumstances permit.

✓ Mr Ph. Kalaitzakis, author of the article «*Survey of the History of the Jews of Thebes during Middle Ages*», has used all the available source material as this has been incorporated in the relevant major works by S. Bowman, A. Sharf and J. Starr, to outline the history of the Jewish Community of Thebes in Boiotia, from the 11th to the 15th century A.D.

✓ In the beginning of 1980, B. Zanklevitch, a guest at the French television show «Masque and Pen», said about the German people: «they killed 6 million Jews, but they sleep well, they eat well and the mark is very strong». A young German, B. Raveling, wrote to him in reply, apologising for everything the

Germans did during World War II. In this issue we publish the *correspondance between Zankelevitch and Raveling*.

✓ *The rescue of a Jewish family* of four members during the Shoah by the Old Age Home of Athens, is described in a special account of the history of the Old Age Home.

✓ On February 23rd 1944, the Germans arrested the *Jews of Ioannina* in Northern Greece, and deported them to Mauthausen. Mr. F. Fotou describes the events of that day, using secret reports of the German Occupation Forces.

✓ Mr H. Alhanatis gives an account of the *Jewish Community of Naupactos*, which showed a decline after the 18th century.

✓ Last item in this issue is a letter by the historian Mr. V. Krapsitis on *Colonel M. Frizis*, whose bronze bust was recently erected at the War Museum of Athens. This is followed by the presentation of *new publications*. ■

